

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Katedra německých a rakouských studií

Bakalářská práce

2023

Barbora Vydláková

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Katedra německých a rakouských studií

**Institucionalizovaná péče o děti do tří let věku
v kontextu rodinné politiky NDR**

Bakalářská práce

Autor práce: Barbora Vydláková

Studijní program: Česko-německá studia

Vedoucí práce: PhDr. Václav Šmidrkal, Ph.D.

Rok obhajoby: 2023

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 25. dubna 2023

Barbora Vydláková

Bibliografický záznam

VYDLÁKOVÁ, Barbora. *Institucionalizovaná péče o děti do tří let věku v kontextu rodinné politiky NDR*. Praha, 2023. 62 s. Bakalářská práce (Bc). Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií, Katedra německých a rakouských studií. Vedoucí diplomové práce PhDr. Václav Šmidrkal, Ph.D.

Rozsah práce: 71 235 znaků

Abstrakt

Bakalářská práce se zabývá institucionalizovanou péčí o děti do tří let věku v Německé demokratické republice v kontextu rodinné politiky státu. Cílem práce je systém této péče nejen popsat, ale i posoudit jeho vliv na další vývoj institucionalizované péče o děti do tří let v Německu. Práce se nejprve věnuje východoněmecké rodinné politice včetně kroků zaměřených na podporu žen a matek, se kterou institucionalizovaná péče o děti úzce souvisela. Druhá část se zabývá samotným východoněmeckým systémem institucionalizované péče o děti do tří let věku, který hrál nejen v rodinné politice, ale i v politice zaměstnanosti v zemi nezastupitelnou roli. Tato část analyzuje význam tohoto systému péče ve společnosti a politice, popisuje strukturu a fungování celého systému a zabývá se přirozeně i známými důsledky navštěvování těchto zařízení institucionalizované péče pro děti samotné. Rozebírá také politický význam systému péče, který se NDR pokoušela využívat k ideologickému působení na děti od nejútlejšího věku. Na závěr práce analyzuje vývoj institucionalizované péče o děti do tří let věku po pádu železné opony a znovusjednocení Německa. V souvislosti s tím stručně popisuje rodinnou politiku včetně institucionalizované péče o děti v období před znovusjednocením v Západním Německu. Ta se od té východoněmecké přirozeně výrazně lišila, což se stalo předmětem společenských diskuzí především v období po znovusjednocení. Práce na základě politických a právních kroků učiněných v této oblasti v prvních letech po znovusjednocení země argumentuje, že odkaz silného východoněmeckého systému péče pozitivně dlouhodobě významně ovlivnil vývoj institucionalizované péče o děti do tří let na území celého Německa.

Abstract

This bachelor thesis explores institutionalised child care (“child care”) for children under three years of age in the context of family policy German Democratic Republic (GDR). The thesis aims to not only describe the child care system, but also to assess its impact on the further evolution of child care for children under three years of age in reunited Germany. The thesis first examines East German family policy, including measures aimed at supporting women and mothers, as women’s policy and child care were closely related. The second focuses specifically on the East German child care system for children under three years of age, which played an essential role in both family policy and employment policy of the state. This section analyses the system’s significance in East German society and politics,

describes its structure and operation, and examines the known consequences of attending these child care facilities for the children themselves. The political and ideological significance of this system is also addressed at the end of this section. Finally, the thesis analyses the evolution of child care for children under three years of age after the fall of the Iron Curtain and the reunification of Germany. In this context, it briefly describes family policy, including child care, in West Germany, which differed significantly from that of East Germany, as became particularly evident in the post-reunification period. Drawing on the political and legal steps taken in this area in the early years after reunification, this thesis argues that the legacy of a strong East German child care system has significantly influenced the long-term evolution of child care for children under three throughout Germany.

Klíčová slova

Rodinná politika NDR, institucionalizovaná péče o děti do tří let věku, zaměstnanost žen, srovnání východoněmecké a západoněmecké politiky, institucionalizovaná péče o děti v Německu

Keywords

Family policy in the GDR, child care for children under three years of age, women's employment, comparison of East and West German policies, child care in Germany

Title

Institutionalised care for children under three years of age in the context of GDR family policy

Poděkování

Děkuji vedoucímu této bakalářské práce PhDr. Václavu Šmidrkalovi, Ph.D., za jeho odborné vedení, cenné rady a čas, který mi při zpracování práce věnoval.

Obsah

Úvod	8
1. Rodinná politika NDR	12
1.1. První fáze rodinné politiky v NDR – zaměření na zaměstnanost žen	13
1.2. Přelomové období vývoje rodinné politiky v NDR	15
1.3. Druhá fáze rodinné politiky NDR a tzv. Muttipolitik	17
1.4. Dopad východoněmecké politiky na ženy	20
2. Institucionalizovaná péče o děti do tří let věku v NDR	22
2.1. Organizace institucionalizované péče o děti v NDR	23
2.1.1. Další zařízení pečující o děti do tří let věku	24
2.2. Struktura správy dětských jeslí v NDR	25
2.3. Vliv navštěvování dětských jeslí v NDR na děti	28
2.4. Politický a ideologický význam dětských jeslí v NDR	31
3. Vývoj rodinné politiky a institucionalizované péče o děti do tří let věku v SRN po znovusjednocení země	34
3.1. Rodinná politika a institucionalizovaná péče o děti do tří let v Západním Německu	36
3.2. Vývoj institucionalizované péče po znovusjednocení SRN	40
Závěr	45
Summary	47
Použitá literatura	49
Teze bakalářské práce	59

Úvod

V nových spolkových zemích navštěvovala v roce 2022 dětské jesle či zařízení podobného typu pravidelně nadpoloviční většina tamních dětí do tří let věku. Ve starých spolkových zemích lze totéž prohlásit o necelé třetině.¹ V případě dětí starších dvou let je rozdíl mezi západní a východní částí země ještě výraznější. V 73 z 77 východoněmeckých okresů dětské jesle navštěvuje alespoň 80 procent dětí daného věku, stejných hodnot však dosahuje pouhých devět z 324 západoněmeckých okresů.² Kapacita dětských jeslí, ač celkově dlouhodobě považovaná za nedostatečnou, je ve východní části země vyšší.³ Ženy se po porodu vracejí do zaměstnání dříve⁴, pracují v průměru na vyšší úroveň⁵, kariéra je pro mnohé z nich podle výzkumů důležitější než pro ženy v západním Německu a vydělávají – na rozdíl od žen na západu země – v průměru více než jejich mužští protějšci.⁶

I po více než 30 letech od znovusjednocení existují tedy mezi západní a východní částí země rozdíly i v tak zdánlivě apolitické oblasti, jakou je přístup k péči o dítě. Jejich původ je zřejmý – jsou jím především diametrálně rozdílné představy o rodině i péči o dítě v Německé demokratické republice (NDR, Východní Německo) a Spolkové republice Německo (SRN, Západní Německo) v období před znovusjednocením země.

Zatímco ve Východním Německu byla rodina vnímána především jako základní stavební kámen celé společnosti, ve které kolektivní prosperita byla nejvyšším cílem, převažovala v Západním Německu představa tradičního a uzavřeného modelu rodiny, jejíž soukromí je

¹ „35,5 % der unter Dreijährigen am 1. März 2022 in Kindertagesbetreuung“, Pressemitteilung Nr. 451 vom 21. Oktober 2022, Statistisches Bundesamt, naposledy upravené 21. října 2022, https://www.destatis.de/DE/Presse/Pressemitteilungen/2022/10/PD22_451_225.html (staženo 14. února 2023).

² „Große Unterschiede bei der Kinderbetreuung zwischen Ost und West“, *Der Spiegel*, 20. srpna 2020, <https://www.spiegel.de/panorama/bildung/statistisches-bundesamt-grosse-unterschiede-bei-der-kinderbetreuung-zwischen-ost-und-west-a-44f0e75a-4315-4546-a9ec-b80480244f92> (staženo 14. února 2023).

³ „In Deutschland fehlen immer mehr Krippenplätze“, Niedersächsisches Institut für frühkindliche Bildung und Entwicklung, <https://www.nifbe.de/infoservice/aktuelles/1777-in-deutschland-fehlen-immer-mehr-krippenplaetze> (staženo 14. února 2023).

⁴ „Mütter im Osten kehren schneller in den Job zurück“, *Zeit Online*, 2. října 2020, <https://www.zeit.de/gesellschaft/familie/2020-10/iab-studie-muetter-rueckkehr-beruf-ostdeutschland-westdeutschland-ddr-tradition> (staženo 14. února 2023).

⁵ „Gleichstellung zu Männern ‚noch weit entfernt‘: Frauen im Osten arbeiten mehr als im Westen“, *Tagesspiegel*, 17. srpna 2021, <https://www.tagesspiegel.de/wirtschaft/frauen-im-osten-arbeiten-mehr-als-im-westen-4271011.html> (staženo 14. února 2023).

⁶ „Tag der Deutschen Einheit: In Ostdeutschland verdienen Frauen weiterhin mehr als Männer“, Bundesagentur für Arbeit, naposledy upravené 1. října 2022, <https://www.arbeitsagentur.de/presse/2022-43-ostdeutsche-frauen-verdienen-mehr-als-meanner> (staženo 14. února 2023).

třeba respektovat. Z těchto prudce odlišných úhlů pohledů na postavení a význam rodiny ve společnosti v rámci východo- a západoněmeckého státního zřízení následně pramenily i ony zásadní ideologické rozdíly nejen v rodinné politice obecně, ale i v představách ideální péče o dítě. I v nich se v NDR projevoval důraz na kolektiv a potřebu státní organizace, zatímco v politice SRN byl zřetelný naopak důraz na ochranu soukromí rodiny a podpora konzervativních rodinných hodnot. Ačkoli k sobě mají dnes již jednotlivé části obyvatelstva sjednoceného Německa názorově v tomto ohledu o poznání blíže, jsou v nich tyto ideové rozdíly zakotveny tak hluboko, že jsou zřetelné i více než 30 let po znovusjednocení země, jak je ostatně patrné ze statistik uvedených výše.

Bakalářská práce je členěna na tři kapitoly. V té první se věnuje rodinné politice NDR – příčinám i jednotlivým fázím jejího vývoje. Pozornost je věnována především politice zaměstnanosti žen. Právě ta byla dlouhodobě jedním z nejvýznamnějších faktorů ovlivňujících východoněmeckou rodinnou politiku, včetně problematiky institucionalizované péče o děti.

Další kapitola práce se zabývá již samotnou institucionalizovanou péčí o děti do tří let věku v NDR. V té je nejdříve popsán vývoj postoje státu v této oblasti – nejen ve významu, ale i v povaze institucionalizované péče totiž v průběhu existence NDR docházelo k výrazným proměnám. Práce se zaměřuje především na dětské jesle, avšak stručně rozebírá i další typy zařízení, které se v NDR věnovaly péči o děti podobného věkového rozmezí. Zařízení věnující se péči o dítě do tří let věku jsou zde zasazena do kontextu celého systému kolektivní péče o dítě v zemi a popsáno je i fungování a struktura státní správy této kolektivní péče. Práce analyzuje situaci a pozici personálu dětských jeslí, jakož i neopomenutelný aspekt celého systému – jeho působení na samotné děti do institucionalizované péče svěřené. Na závěr této kapitoly práce zkoumá politický, ideologický a celospolečenský význam institucionalizované péče.

Závěrečná kapitola této práce pojednává o vývoji institucionalizované péče po znovusjednocení, neboť to představovalo zásadní přelom v mnoha ohledech života východoněmecké společnosti. Zároveň se věnuje západoněmeckému přístupu k tomuto tématu. Jeho výrazná odlišnost od přístupu Východního Německa znamenala vysoké napětí ve státě v období po znovusjednocení v oblasti úpravy a státní podpory institucionalizované péče o děti.

Cílem práce je tedy nejen komplexním způsobem popsat vývoj, význam a fungování institucionalizované péče o děti do tří let věku v NDR, ale i srovnat jej se situací v Západním Německu a s následným vývojem systému péče po znovusjednocení země. Práce si klade za cíl zhodnotit s ohledem na zjištěné skutečnosti význam odkazu východoněmecké rodinné politiky ve znovusjednoceném Německu v tomto ohledu.

Zdrojem pro tuto práci byla především sekundární literatura, nejčastěji vědecké články zaměřující se na různá témata užšího rozsahu, kterým se tato práce věnuje. Příkladem je dílo americké socioložky Myry Marx Ferree⁷, především její práce „The Rise and Fall of ‘Mommy Politics’: Feminism and Unification in (East) Germany“⁸, dále také dílo německé psychiatričky Agathe Israel, například „Krippenerziehung in der DDR – Frühe Kindheit in der staatlichen Institution“⁹, či dílo německého psychologa Karla Zwienera, především práce vytvořená s jeho spolupracovníky „Einflüsse von Familie und Krippe auf Entwicklung und Gesundheit bei Krippenkindern – eine Untersuchung aus zweihundert Kinderkrippen in der DDR“¹⁰. Je třeba podotknout, že výrazná část odborných textů na toto téma pochází z pozdních 90. a brzkých nultých let – tehdy byla otázka rozdílů v institucionalizované péči o nejmladší děti v Německu vnímána jako mnohem akutnější a palčivější než dnes. Komplexně se tématu věnuje poslední publikace německého pedagoga Florianu Rosenberga¹¹ „Die beschädigte Kindheit: Das Krippensystem der DDR und seine Folgen“¹², ze které práce také čerpá. V neposlední řadě je třeba mezi nejvýznamnějšími zdroji uvést

⁷ „Myra Marx Ferree“, Gender & Women’s Studies, University of Wisconsin – Madison, <https://gws.wisc.edu/staff/marx-ferree-myra/> (staženo 24. března 2023).

⁸ Myra Marx Ferree, „The Rise and Fall of ‘Mommy Politics’: Feminism and Unification in (East) Germany“, *Feminist Studies* 19, č. 1 (jaro 1993): 89–115, <https://www.jstor.org/stable/3178354> (staženo 11. února 2023).

⁹ Agathe Israel, „Krippenerziehung in der DDR – Frühe Kindheit in der staatlichen Institution“, *KiTa Fachtexte* (2015), https://www.kita-fachtexte.de/fileadmin/Redaktion/Publikationen/KiTaFT_Israel_DDR_2015.pdf (staženo 20. února 2023).

¹⁰ Karl Zwiener, Elisabeth Zwiener-Kumpf a Christa Grosch, *Einflüsse von Familie und Krippe auf Entwicklung und Gesundheit bei Krippenkindern – eine Untersuchung aus zweihundert Kinderkrippen in der DDR (Materialien zum Fünften Familienbericht, Band 5)* (München: DJI Verlag Deutsches Jugendinstitut, 1994), 12, https://www.dji.de/fileadmin/user_upload/bibs/Vergriffene_Buecher_Open_Access/Dritte_Lieferung_cd03_2/ZwienerKinderkrippen.pdf (staženo 20. února 2023).

¹¹ „Prof. Dr. Florian von Rosenberg“, Allgemeine Erziehungswissenschaft, Universität Erfurt, naposledy upravené 14. září 2022, <https://www.uni-erfurt.de/erziehungswissenschaftliche-fakultaet/fakultaet/profil/fachgebiete-und-professuren/erziehungswissenschaft-und-empirische-bildungsforschung/allgemeine-erziehungswissenschaft/prof-dr-florian-von-rosenberg> (staženo 24. března 2023).

¹² Florian Rosenberg, *Die beschädigte Kindheit: Das Krippensystem der DDR und seine Folgen* (München: C. H. Beck, 2022).

publikace německého Spolkového ministerstva pro rodinu, seniory, ženy a mládež, které kvalitně zpracovávají řadu témat, jimž se věnuje i tato práce, a které byly proto skvělým vodítkem při jejím vzniku, příkladem budiž publikace „Familienleben und Familienpolitik in Ost- und Westdeutschland“¹³. Pro některé kapitoly práce měly nezastupitelnou roli také statistické záznamy týkající se například rodinného chování v odlišných obdobích existence NDR, případně srovnání života východoněmeckých rodin s těmi západoněmeckými. Tyto údaje byly čerpány téměř výhradně z webových stránek Spolkového statistického úřadu, nebo z německé platformy Statista. Za účelem posouzení situace institucionalizované péče o ty nejmladší děti v dnešním Německu bylo použito i soudobých novinových článků na toto téma, zveřejněných na webových stránkách nejvýznamnějších německých periodik, jakými jsou Der Spiegel nebo Die Zeit.

¹³ *Familienleben und Familienpolitik in Ost- und Westdeutschland* (Berlin: Bundesministerium für Familien, Senioren, Frauen und Jugend, 2022), <https://www.bmfsfj.de/resource/blob/198762/3ffb71ba91a5228bca7d2b409784ff13/mff-familienpolitik-ost-west-data.pdf> (staženo 10. února 2023).

1. Rodinná politika NDR

První kapitola této práce se věnuje východoněmecké rodinné politice. Popisuje její vývoj, ovlivněný na jednu stranu vývojem společnosti a na stranu druhou socialistickou ideologií státu. Zkoumá také důsledky a dopady této politiky na život východoněmeckých občanů, především v oblasti zaměstnanosti žen. Právě ta byla totiž zásadním tématem východoněmecké státní ideologie a zároveň úzce souvisela s hlavním tématem této práce – institucionalizovanou péčí o děti.

Jak již bylo zmíněno, byla ve Východním Německu na rozdíl od například Západního Německa rodina vnímána především jako součást společnosti a její jednotliví členové jako členové socialistického kolektivu. Ani péče o děti nebyla považována za soukromou rodinnou záležitost – naopak, z pohledu státu měli rodiče povinnost vůči společnosti potomka správně vychovat. Ačkoli žádná formální povinnost svěřit dítě do institucionalizované péče nikdy nevznikla, byl společenský nátlak na rodiče často natolik intenzivní, že řada z nich přesto nabyla dojmu, že jinou možnost než využití možnosti institucionalizované péče nemají.¹⁴ Od matek byl po porodu dítěte očekáván nejen rychlý návrat do zaměstnání, pro který bylo svěřením dítěte do péče jinému více méně nutností, ale i důvěra v socialistické zřízení projevená právě umístěním dítěte právě do kolektivní péče zajištěné státem. Matky, které se pokoušely zůstat s dítětem dále v domácnosti, bývaly někdy hanlivě nazývány „Schmarotzer“ (v překladu „parazit“).¹⁵

Tento postoj k rodině jako k součásti společnosti byl typický pro socialistické zřízení¹⁶. Vyplýval i z právního řádu státu – již v první Ústavě NDR z roku 1949¹⁷ zněla první věta článku 30 následovně: „Manželství a rodina představují základ společnosti.“¹⁸ Článek 32 stanovoval, že „výchova dětí v duševně a tělesně zdatné jedince v duchu demokracie je přirozeným právem rodičů a jejich nejvyšší povinností vůči společnosti.“¹⁹ Později, v 60.

¹⁴ Sibylle Meyer a Eva Schulze, „After the Fall of the Wall: The Impact of the Transition on East German Women“, *Political Psychology* 19, č. 1 (březen 1998): 95–116, <https://www.jstor.org/stable/3792116> (staženo 24. března 2023).

¹⁵ Dakota Corbin, „Women in work: how East Germany’s socialist past has influenced West German mothers“, *The Conversation*, 12. října 2020, <https://theconversation.com/women-in-work-how-east-germanys-socialist-past-has-influenced-west-german-mothers-147588> (staženo 11. února 2023).

¹⁶ Maxine Molyneux, „Family Reform in Socialist States: The Hidden Agenda“, *Feminist Review*, č. 21 (zima 1985): 47–64, <https://doi.org/10.2307/1394839> (staženo 11. února 2023).

¹⁷ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, dostupný zde: <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html> (staženo 28. března 2023).

¹⁸ Původní znění první věty čl. 30: „Ehe und Familie bilden die Grundlage des Gemeinschaftslebens.“

¹⁹ Původní znění čl. 32: „Die Erziehung der Kinder zu geistig und körperlich tüchtigen Menschen im Geiste der Demokratie ist das natürliche Recht der Eltern und deren oberste Pflicht gegenüber der Gesellschaft.“

letech, byl přijat i rodinný zákoník NDR²⁰, který již dokonce výslovně uváděl, že „Výchova dětí je úkol a záležitost celé společnosti.“²¹

Východoněmecká rodinná politika prošla postupně výrazným vývojem. Tento bývá zpravidla zjednodušeně dělen na dvě základní období. První fáze rodinné politiky, která bývá datována zhruba do poloviny 60. let, se zaměřovala na zaměstnanost žen (Frauenpolitik). V druhé fázi vývoje (od poloviny 60. let až do konce trvání NDR) došlo k vývoji rodinné politiky na komplexnější úrovni včetně rozšíření státní podpory pro pracující matky (období tzv. Familienpolitik, někdy familiárně nazývané také jako období tzv. Muttipolitik – politika pro maminky).²² Je třeba uvést, že z dnešního pohledu relativně přísný přístup východoněmecké společnosti k péči o děti se postupně umírňoval a zhruba od 70. let stát začal stát hromadně – mimo jiné – umožňovat ženám zůstat s dítětem po určitou dobu v domácnosti. Avšak význam státem organizované institucionalizované péče o děti v průběhu existence NDR zůstal nepominutelný.²³

1.1. První fáze rodinné politiky v NDR – zaměření na zaměstnanost žen

Na začátku 50. let 20. století, krátce po skončení druhé světové války, se nově vzniklá NDR potýkala s řadou závažných problémů. Jedním z nich byl i kritický nedostatek pracovních sil, který byl důsledkem nejen vysokých lidských ztrát na životech v rámci druhé světové války, ale i masivní emigrace převážně mladých a vzdělaných občanů ze země.²⁴ Do výstavby Berlínské zdi v roce 1961 zemi opustilo Východní Německo na 3,5 milionu osob.²⁵ Kromě toho byla země v o poznání komplikovanější politicko-ekonomické situaci než Západní Německo. Sovětský svaz, který po konci druhé světové války spravoval tu část Německa, ze které se (s připojením Východního Berlína) následně stala Německá demokratická republika, požadoval po nově vzniklém státu uhradit výrazně vyšší reparační

²⁰ Familiengesetzbuch der Deutschen Demokratischen Republik vom 20. Dezember 1965, dostupný zde: <https://www.verfassungen.de/ddr/familiengesetzbuch65.htm> (staženo 28. března 2023).

²¹ Původní znění první věty § 3 odst. 2 rodinného zákoníku NDR: „Die Erziehung der Kinder ist zugleich Aufgabe und Anliegen der gesamten Gesellschaft.“

²² Bundesministerium für Familien, Senioren, Frauen und Jugend, *Familienleben und Familienpolitik in Ost- und Westdeutschland*, 9–14.

²³ Ibid.

²⁴ Christoph Buchheim, „Die Wirtschaftsordnung als Barriere des gesamtwirtschaftlichen Wachstums in der DDR“, *VSWG: Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 82, č. 2 (1995): 194–210, <https://www.jstor.org/stable/20738296> (staženo 3. dubna 2023).

²⁵ Corey Cross, „Before the Wall: East Germans, Communist Authority, and the Mass Exodus to the West“, *The Historical Journal* 45, č. 2 (červen 2002): 459–480, <https://www.jstor.org/stable/3133653> (staženo 11. února 2023).

částku, než jakou požadovaly západní mocnosti po SRN. Zároveň byla do SSSR odvezena podstatná část průmyslových strojů a nástrojů, což pouze dál oslabovalo již tak náročnou hospodářskou situaci země.²⁶

NDR proto naléhavě potřebovala zaměstnat maximální možnou část obyvatelstva, včetně žen a zejména matek – i s odhlédnutím od ideologického významu zaměstnanosti žen jako výrazu rovnosti ve společnosti. Zároveň však bylo vysoké pracovní nasazení obyvatelstva, včetně vysokého podílu zaměstnaných žen ve společnosti, významnou součástí ideologie státu, jelikož podporovalo onu pro socialismus typickou představu kolektivu rovnocenných a spolupracujících jedinců.²⁷ Stupeň odhodlání státu tohoto dosáhnout vyjádřil i projev Waltera Ulbrichta²⁸ na sjezdu SED v roce 1949, kde Ulbricht prohlásil: "Pracovní nasazení žen je úkolem celé strany."²⁹

Zpočátku se stát snažil stimulovat růst podílu zaměstnaných žen ve společnosti především morálním apelem. „Možnost“ pracovat byla často prezentována jako jakési osvobození žen, cesta k rovnosti ve společnosti. Formální povinnost pracovat v této době ještě neexistovala, avšak společenský tlak na nástup do zaměstnání byl velmi silný. Mimo to hrála roli samozřejmě i ekonomická situace východoněmeckých rodin, které by ve východním Německu nejspíš měly problém pokrýt rodinný rozpočet z jednoho příjmu.³⁰

Již na začátku 50. let byla v NDR přijata významná legislativa s cílem podpořit zaměstnanost žen.³¹ První důležitou právní úpravou byl zákon o ochraně matky a dítěte a o právech žen³²,

²⁶ Christoph Buchheim, „Kriegsfolgen und Wirtschaftswachstum in der SBZ/DDR“, *Geschichte und Gesellschaft* (říjen–prosinec 1999): 515–529, <https://www.jstor.org/stable/40185959> (staženo 11. února 2023).

²⁷ Esther Geisler a Michaela Kreyenfeld, „Müttererwerbstätigkeit in Ost- und Westdeutschland – Eine Analyse mit den Mikrozensusen 1991–2002“, *Zeitschrift für Familienforschung* 18, č. 3 (2006): 333–360, https://www.demogr.mpg.de/publications/files/2354_1386245853_1_pdf.pdf (staženo 11. února 2023).

²⁸ Walter Ulbricht byl vedoucí postavou NDR především mezi 50. a 70. lety, nejdříve působil jako prezident, později jako předseda Státní rady. „Walter Ulbricht“, Lidé, České televize, <https://www.ceskatelevize.cz/lide/walter-ulbricht/> (staženo 11. února 2023).

²⁹ Susanne Kranz, „Women’s Role in the German Democratic Republic and the State’s Policy Toward Women“, *Journal of International Women’s Studies* 7, č. 1 (listopad 2005): 69–83, <https://vc.bridgew.edu/jiws/vol7/iss1/6> (staženo 11. února 2023).

³⁰ Florian Rosenberg, *Die beschädigte Kindheit: Das Krippensystem der DDR und seine Folgen* (München: C. H. Beck, 2022), 22–34.

³¹ Barbara Boelmann, Anna Raute a Uta Schönberg, „Wind of Change? Cultural Determinants of Maternal Labor Supply“, *ECONtribute Discussion Paper*, č. 90 (2021): 1–55, <http://hdl.handle.net/10419/237335> (staženo 11. února 2023).

³² Gesetz über den Mutter- und Kinderschutz und die Rechte der Frau vom 27. September 1950, dostupný zde: <https://www.verfassungen.de/ddr/mutterkindgesetz50.htm> (staženo 28. března 2023).

který mimo jiné výslovně zaručoval, že uzavřením manželství nedojde k snížení úrovně ochrany práv ženy. Zakládal také Oddělení pro matku a dítě v rámci Ministerstva zdravotnictví NDR. Druhým relevantním předpisem byl zákon práce³³, který zavazoval stát k rozšíření institucí pečujících o děti v době výkonu zaměstnání matky. Zavedeny byly také rozličné možnosti státní finanční podpory rodin s vyšším počtem potomků. Zaměstnanost žen skutečně postupně začala stoupat – v průběhu 50. let se zvýšila ze 44 na 60 procent.³⁴ Výkon zaměstnání se však stále týkal často spíše svobodných (a v naprosté většině také bezdětných) žen – ty vdané byly často dostatečně finančně zabezpečené manželem.³⁵

Stát se proto rozhodl přistoupit k dalším krokům motivujícím k nástupu do zaměstnání i vdané ženy a matky. Začal rychle navyšovat kapacitu institucí pečujících o děti od nejútlejšího věku. Byl zaveden příspěvek na dítě, zprvu vyplácený rodinám s určitým počtem potomků, od konci 50. let již na každé dítě. Kromě toho byla schválena první podoba placené mateřské dovolené nebo také speciální podpora pro matky samoživitelky v případě nemoci dítěte. Cílem státu bylo nejen zvýšit zaměstnanost žen, ale také podíl těch žen, které pracují na plný úvazek – velká část východoněmeckých pracujících žen v té době totiž stále vykonávala zaměstnání jen na úvazek částečný.³⁶

Na konci 50. let byla zavedena reforma daňového systému, která daňově zvýhodňovala práci na plný úvazek. Pro ženy s nezletilými dětmi pracující na plný úvazek byl zaveden tzv. den pro práci v domácnosti (Haushaltstag), tedy jeden den placeného volna měsíčně, který měl ženám kompenzovat v té době stále výrazný nepoměr v rozsahu výkonu domácích prací ženou a mužem.³⁷ O negativních důsledcích nejen tohoto opatření na zaměstnanost žen je pojednáno níže.

1.2. Přelomové období vývoje rodinné politiky v NDR

Ačkoli vývoj východoněmecké rodinné politiky byl přirozeně spíše postupný a jeho dělení na fáze či období je do určité míry umělé, lze za milník v tomto vývoji považovat přijetí

³³ Gesetz der Arbeit der Deutschen Demokratischen Republik vom 12. April 1961, dostupný zde: <https://www.verfassungen.de/ddr/gesetzbuchderarbeit61.htm> (staženo 28. března 2023).

³⁴ Rosenberg, *Beschädigte Kindheit*.

³⁵ Donna Harsch, „Between state policy and private sphere“, *Clio. Women, Gender, History*, č. 41 – “Real socialism” and the challenge of gender (2015): 85–105, <https://www.jstor.org/stable/10.2307/26273631> (staženo 11. února 2023).

³⁶ Myra Marx Ferree, „The Rise and Fall of ‘Mommy Politics’“.

³⁷ Ibid.

rodinného zákoníku v roce 1965. Ten totiž nahradil do té doby účinné občanskoprávní předpisy pocházející z doby před vznikem NDR a byl již na první pohled založen na socialistickém vnímání společnosti a rodiny – příkladem může být již zmiňovaný § 3 odst. 2, přisuzující úkol výchovy jedince celé společnosti. Zároveň však lze zákoník v některých ohledech považovat za relativně pokrokový – odstranil například do té doby existující rozdíly v postavení manželských a nemanželských dětí. Jednalo se o souhrnný předpis rodinného práva, který v této podobě východoněmecký právní řád předtím neznal. Přijetí zákoníku proto bývá spojováno se začátkem druhé fáze vývoje rodinné politiky v NDR, pro kterou je příznačný právě rozvoj její komplexnější úpravy.³⁸

Ve stejném období bylo také zavedeno množství nových forem státní podpory rodin (a především matek), zahrnující například navýšení produkce a dostupnosti domácích spotřebičů nebo další zvyšování kapacit zařízení zajišťujících péči o děti.³⁹

V oblasti politiky NDR zaměřené na ženy byla patrná snaha o zvýšení úrovně vzdělanosti žen. Ačkoli totiž v předchozích letech podíl zaměstnaných žen trvale stoupal, jednalo se často o zaměstnání na nižších pozicích nebo také o výkon práce na snížený úvazek. Východní Německo se však stále potýkalo s nedostatkem pracujících a jako jedno z potenciálních řešení vnímalo další a hlubší zapojení žen na trhu práce, ať již do té doby nepracujících, pracujících na částečný úvazek nebo na nižší pozici. Jedním z důvodů snahy východoněmeckého státu o zvýšení vzdělání žen byl jeho předpoklad, že s vyšší a lépe placenou pozicí vzrůstá šance, že se na ni žena vrátí brzy po narození dítěte – zlepšením postavení žen na trhu práce tedy usiloval i o snížení fluktuace zaměstnankyň.⁴⁰

V roce 1965 byl proto v NDR přijat zákon o jednotném vzdělávacím systému⁴¹, který mimo jiné upravoval podporu zvýšení podílu žen s technickým vzděláním, jakož i žen na vyšších a vedoucích pozicích. V rámci této snahy vznikla řada studijních programů určitým způsobem přizpůsobených pro ženy a matky (například modulové programy umožňující snazší přerušení studia, státní finanční podpora pro studující matky, přednostní přístup k

³⁸ Eva Douma, „Die Entwicklung des Familiengesetzbuches der DDR 1945–1966: Frauen- und Familienpolitik im Spannungsfeld zwischen theoretischer Grundlage und realexistenter wirtschaftlicher Situation“, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung* 111, č. 1 (1994): 592–620, <https://doi.org/10.7767/zrgga.1994.111.1.592> (staženo 11. února 2023).

³⁹ Harsch, „Between state policy and private sphere“.

⁴⁰ Boelmann, Raute a Schönberg, „Wind of Change?“.

⁴¹ Gesetz über das einheitliche Bildungssystem vom 25. Februar 1965, dostupný zde: <https://www.verfassungen.de/ddr/schulgesetz65.htm> (staženo 11. února 2023).

univerzitními ubytování apod.). Zaměstnavatelé měli povinnost předkládat státu plány pro podporu žen ve vzdělání a zaměstnání.⁴² Tyto kroky v kombinaci nejen s dalšími opatřeními státu, ale i s obecnými zvyšujícími se liberalizačními a emancipačními tendencemi ve společnosti skutečně přispěly k postupnému zvyšování úrovně vzdělanosti žen již na přelomu 60. a 70. let.⁴³

V roce 1965 byl na východoněmecký trh uveden první přípravek hormonální antikoncepce, kterou stát následně začal bezplatně distribuovat ženám a dívkám od 16 let v rámci jejich zdravotního pojištění. Ve stejném období byl přijat zákon o přerušení těhotenství⁴⁴, který legalizoval interrupci a který znamenal další zásadní milník vývoje reprodukčního chování ve společnosti.⁴⁵

Zvýšení vzdělanosti a kariérních cílů žen v kombinaci s nově výrazně snazším plánováním těhotenství bylo nepochybně jednou z příčin změn v rodinném chování východoněmeckých občanů na přelomu 60. a 70. let. Počet narozených dětí i uzavíraných manželství začal postupně klesat, zatímco počet rozvodů stoupal.⁴⁶ Zatímco v roce 1965 v NDR připadalo na jednu ženu v reprodukčním věku 2,48 dítěte, v roce 1975 už to bylo jen 1,54 dítěte.⁴⁷

1.3. Druhá fáze rodinné politiky NDR a tzv. Muttipolitik

Na tento výše popsany pokles porodnosti i počtu sňatků se stát rozhodl reagovat rozsáhlým systémem příspěvků a dalších benefitů ve snaze zvrátit tento demografický vývoj. Mladé rodiny proto například od roku 1972 podporoval bezúročnými půjčkami ve výši 5 000 marek, které byly vyhrazené pro manželské páry mladší 26 let a jejichž výše pro účely splácení mohla být postupně snižována podle počtu narozených dětí. Počet uzavřených manželství mezi lety 1965 a 1975 skutečně stoupl.⁴⁸

⁴² Kranz, „Women’s Role in the German Democratic Republic and the State’s Policy Toward Women“.

⁴³ Hildegard Maria Nickel, „Women and Women’s Policies in East and West Germany, 1945–1950“, in *Social Transformation and the Family in Post-Communist Germany*, ed. Eva Kolinsky (London: MacMillan Press Ltd, 1998), 23–36, <https://doi.org/10.25595/315> (staženo 28. března 2023).

⁴⁴ Gesetz über die Unterbrechung der Schwangerschaft vom 9. März 1972, dostupný zde: <https://www.verfassungen.de/ddr/schwangerschaftsunterbrechung72.htm> (staženo 28. března 2023).

⁴⁵ Pamela Fischer, „Abortion in post-communist Germany: The end of Muttipolitik and a still birth for feminism“, *Women’s Studies International Forum* 28 (2005): 21–36, <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2005.02.002> (staženo 11. února 2023).

⁴⁶ Nickel, „Women and Women’s Policies in East and West Germany, 1945–1950“.

⁴⁷ „Fertilitätsrate in der BRD und DDR 1950–1990“, Statista, naposledy upravené 17. října 2016, <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/554952/umfrage/fertilitaetsrate-in-der-brd-und-ddr/> (staženo 11. února 2023).

⁴⁸ Tanja Mühlung a Jessica Schreyer, *Beziehungsverläufe in West- und Ostdeutschland – Stabilität und*

Kromě podpory rodin ale NDR přijala i řadu opatření zaměřených především na podporu pracujících žen a matek, pro jejichž situaci se postupně vžilo označení „Doppelbelastung“ (v doslovném překladu dvojitá zátěž, spočívající v souběžném výkonu zaměstnání a péči o domácnost). Právě tento souhrn kroků NDR v oblasti rodinné politiky bývá někdy také označován jako „Muttipolitik“. V rámci přijatých opatření byl například navýšen příspěvek vyplácený při narození dítěte na 1 000 východoněmeckých marek, mateřská dovolená byla prodloužena na 18 týdnů. Matky samoživitelky a matky s vyšším počtem nezletilých dětí měly garantována určitá práva a výhody navíc – například nárok na finanční podporu v případě nemoci dítěte nebo přednostní nárok na místo pro své dítě v dětských jeslích.⁴⁹

V roce 1976 byl zaveden zásadní prvek východoněmecké rodinné politiky – možnost ročního uvolnění ze zaměstnání po narození dítěte s určitou finanční podporou a garancí možnosti návratu na pracovní místo po skončení roku (dnes označováno také jako tzv. Babyjahr). Později, v 80. letech, stát představil kratší pracovní týden pro pracující matky (40 hodin namísto tehdejších obecně platných 43,75 hodin týdně). Zmiňovaný Babyjahr, který se původně vztahoval až na druhorozené dítě, byl později rozšířen i na narození prvního dítěte a prodloužen pro další potomky. Matky měly nárok na čtyři až osm týdnů placeného volna ročně pro případ nemoci dítěte. Byla výrazně navýšena kapacita institucionalizované péče o děti, a to především předškolního věku, ale i odpolední péče o děti již navštěvující školu. Náklady na ni z většiny pokrýval stát, což ji činilo pro rodiče finančně velmi dostupnou. V případě nedostatku kapacity těchto zařízení měla matka možnost zůstat s dítětem doma po dobu až tří let.⁵⁰

V rozsahu celkové státní finanční podpory výchovy a péče o dítě patřila NDR především od začátku druhé fáze rodinné politiky celosvětově na přední příčky. Odhady podílu, v jakém stát přebíral náklady na výchovu dítěte, se liší v souvislosti s použitou metodou výpočtu – od zhruba třetiny nákladů (zde bral autor v potaz ušlý zisk rodičů)⁵¹ přes dvě třetiny až po 80 a více procent nákladů (v tomto případě byly do výpočtu zahrnuty i náklady na bydlení a

Übergänge (Bamberg: Staatsinstitut für Familienforschung an der Universität Bamberg, 2012), 28, <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-46923-0> (staženo 11. února 2023).

⁴⁹ Bundesministerium für Familien, Senioren, Frauen und Jugend, *Familienleben und Familienpolitik in Ost- und Westdeutschland*, 10–16.

⁵⁰ Marx Ferree, „The Rise and Fall of ‘Mommy Politics’”.

⁵¹ Lynn Duggan, „East and West German Family Policy Compared: The Distribution of Childrearing Costs“, *Comparative Economic Studies* 45 (2003): 63–86, DOI: 10.1057/palgrave.ces.8100002 (staženo 12. února 2023).

další aspekty, na které stát také přispíval).⁵² K poslední hodnotě se ve své publikaci hlásí i současné Spolkové ministerstvo pro rodinu, seniory, ženy a mládež.⁵³ I přes tuto diskrepanci lze však s jistotou prohlásit, že stupeň státní finanční podpory v NDR patřil k velmi vysokým.

Jak již však bylo uvedeno, zaměřovala se „Muttipolitik“ téměř výhradně na ženy a matky – na otce se nevztahovaly téměř žádné z výše popsaných nároků. Do zvlášť složité situace mohla takto genderově specifická právní úprava dlouhodobě přivádět například otce samoživitele. Zároveň však otcové nebyli ve vztahu ke svým potomkům téměř k ničemu právně zavázáni a nebyl od nich ani ze strany společnosti očekáván výkon takového množství práce v domácnosti nebo při péči o dítě jako od žen, které pro tento účel měly možnost využívat státem garantované benefity popsané výše.⁵⁴

Celkově tedy východoněmecká rodinná politika představovala v této fázi rozsáhlý sociální balíček, který na první pohled přinesl výrazné úspěchy. Mezi lety 1975 a 1985 stoupla porodnost v NDR z 1,54 na 1,73 dítěte na ženu v reprodukčním věku (v roce 1980 to bylo dokonce 1,94), zatímco v Západním Německu v tomto období porodnost stále klesala.⁵⁵ Ženy měly děti v relativně mladém věku – většina prvorodiček byla mladší 25 let. Velké části z nich se první potomek narodil jako svobodným, což je z části opět vysvětlitelné rodinnou politikou státu, jejíž důležitou součástí byly právě různé formy podpory svobodných matek.⁵⁶

Budeme-li tedy jako cíl rodinné politiky státu vnímat pouze obecný podíl zaměstnaných žen a hodnoty porodnosti⁵⁷, lze v souhrnu hodnotit tu východoněmeckou jako úspěšnou. Zaměstnanost žen, včetně matek, dlouhodobě stoupala a od poloviny 70. let se opět – po určité období – začala zvyšovat i porodnost. Zatímco v roce 1950 bylo na trhu práce aktivních pouze 49 procent východoněmeckých žen v produktivním věku, v roce 1989 se

⁵² J. Roloff, „Familienkosten – Familienlastenausgleich in der ehemaligen DDR – ein Rück- und ein Ausblick.“, nevydaný manuskript, 1990, citováno v Duggan, „East and West German Family Policy Compared“.

⁵³ Bundesministerium für Familien, Senioren, Frauen und Jugend, *Familienleben und Familienpolitik in Ost- und Westdeutschland*, 15.

⁵⁴ Marx Ferree, „The Rise and Fall of ‘Mommy Politics’“.

⁵⁵ Statista, „Fertilitätsrate in der BRD und DDR 1950–1990“.

⁵⁶ Anne Salles, „The Effects of Family Policy in the Former GDR on Nuptiality and Births Outside Marriage“, *Population* 61, č. 1 (2006): 131–142, <https://www.cairn-int.info/journal-population-2006-1-page-131.htm>.

⁵⁷ Bundesministerium für Familien, Senioren, Frauen und Jugend, *Familienleben und Familienpolitik in Ost- und Westdeutschland*, 14.

jednalo již o více než 90 procent žen.⁵⁸ Podíl pracujících matek se mezi lety 1955 a 1989 navýšil z 53 na 78 procent, zatímco v Západním Německu v roce 1989 byla výdělečně činná sotva polovina (51 procent) matek.⁵⁹ I podíl žen mezi studujícími vysokých škol vzrostl mezi začátkem 60. let a koncem 80. let z 25 na téměř 50 procent.⁶⁰ Porodnost, která dosáhla svého nejnižšího (1,54 dítěte na ženu) bodu v roce 1974 se k začátku 80. let zvýšila na 1,9 (předtím, než začala opět dlouhodobě spíše klesat).⁶¹

Zároveň však měly rozsáhlé státní zásahy do rodinného života východních Němců (a Němek) i řadu negativních dopadů. Uvolnění z práce, snížení pracovního nasazení, finanční příspěvky a půjčky, další materiální podpora jakož i rozsáhlá síť institucionalizované péče o děti byly všechno výsledky oficiální snahy státu o vysokou zaměstnanost a rovnost žen – a především matek – ve společnosti. Jejich důsledkem však často bylo naopak utvrzování genderových stereotypů a znevýhodnění žen na trhu práce.⁶² Jak je však podrobněji rozvedeno v následující kapitole, činilo vysoké množství benefitů pro pracující matky, včetně například možnosti placeného volna v případě nemoci dítěte, volného dne pro domácí práce nebo nižší plný úvazek, v určitém ohledu z žen méně atraktivní zaměstnanec, jelikož pro zaměstnavatele bylo zaměstnávání žen nákladnější a hůře předvídatelné.⁶³

1.4. Dopad východoněmecké politiky na ženy

Tradiční vnímání postavení muže a ženy, opakovaně utvrzované politickými kroky podporujícími ženy téměř výhradně v pozici matky, tedy ve společnosti přetrvávalo. Podíl žen – studentek vysokých škol se (v souladu s trendem v okolních zemích)⁶⁴ sice dlouhodobě zvyšoval a ženy měly volný přístup na trh práce, byly jim však nabízeny stále především níže postavené a hůře odměňované pozice než mužům – typickým příkladem byla pozice

⁵⁸ „Frauen in der DDR“, *MDR.de*, 14. prosince 2020, <https://www.mdr.de/geschichte/eure-geschichte/themen/alltag-nischenkultur/frauen/frauen158.html> (staženo 11. února 2023).

⁵⁹ Bundesministerium für Familien, Senioren, Frauen und Jugend, *Familienleben und Familienpolitik in Ost- und Westdeutschland*, 31.

⁶⁰ „Anteil weiblicher Studierender in Deutschland in den Jahren 1911 bis 2000“, Statista, naposledy upravené 1. srpna 2015, <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1148156/umfrage/weibliche-studierende-in-deutschland/> (staženo 13. února 2023).

⁶¹ Statista, „Fertilitätsrate in der BRD und DDR 1950–1990“.

⁶² Myra Marx Ferree, „After the wall: Explaining the status of women in the former GDR“, *Sociological Focus* 28, č. 1 (únor 1995): 9–22, <https://www.jstor.org/stable/20831720> (staženo 11. února 2023).

⁶³ Marx Ferree, „The Rise and Fall of ‘Mommy Politics’“.

⁶⁴ Gary S. Becker, William H. J. Hummbard a Kevin M. Murphy, „Explaining the Worldwide Boom in Higher Education of Women“, *Journal of Human Capital* 4, č. 3 (září 2010): 203–241, <https://doi.org/10.1086/657914> (staženo 23. února 2023).

pečovatelky v jeslích či obdobných zařízeních. Ve vedoucích pozicích ženy nebyly zastoupeny téměř vůbec. Firemní plány pro podporu žen zůstávaly nenaplněny a průměrný příjem ženy byl až o čtvrtinu nižší než průměrný příjem muže. I přes to východoněmecké ženy financovaly v průměru chod vlastní domácnosti ze 40 procent (v porovnání s 18 procenty v Západním Německu).⁶⁵

Zároveň však ženy trávily pravidelně přes 40 hodin týdně domácími pracemi, výrazně víc než jejich manželé a partneři. I to byl jeden z důvodů, proč někdy vykonávaly práci na nižší pozici, než k jaké byly kvalifikovány, nebo nevyužívaly nabízených možností vzdělání a dalšího profesního rozvoje – neměly na to časovou kapacitu. Stát dodržování vlastních ustanovení o rovnosti rolí v domácnosti i postavení na trhu práce nijak systematicky nevymáhal. Naopak tvrzením, že těmito jeho kroky byly odstraněny zbytky nerovnosti ve společnosti spíše utvrzoval již tak hluboko zakotvené genderové stereotypy ve východoněmecké společnosti.⁶⁶

I podíl zastoupení žen ve vedení a v politice NDR byl velice nízký. Ženy sice měly pasivní i aktivní volební právo, avšak v lidové komoře východoněmeckého parlamentu představovaly v průměru necelých 30 procent členů.⁶⁷ Naprostá většina z nich byly mimo to členky Demokratického ženského svazu Německa (Demokratischer Frauenbund Deutschlands, zkráceně DFD), jedné z organizací, které měly zákonný nárok být součástí Národní fronty NDR. Ještě méně byly ženy zastoupeny ve vrcholných pozicích státní správy, jakými byla například státní⁶⁸ nebo ministerská rada NDR.⁶⁹ V politbyru SED⁷⁰ nebyla

⁶⁵ Kranz, „Women’s Role in the German Democratic Republic and the State’s Policy Toward Women“.

⁶⁶ Harsch, „Between state policy and private sphere“; Kranz, „Women’s Role in the German Democratic Republic and the State’s Policy Toward Women“.

⁶⁷ Jessica Block, „Parlamentarische Entwicklungen in beiden deutschen Staaten“, Bundeszentrale für politische Bildung, naposledy upravené 12. listopadu 2018, <https://www.bpb.de/themen/zeit-kulturgeschichte/frauenwahlrecht/279358/parlamentarische-entwicklungen-in-beiden-deutschen-staaten/#node-content-title-0> (staženo 15. února 2023).

⁶⁸ Státní rada NDR byla mezi lety 1960 a 1990 kolektivní hlavou státu, nahrazujícím funkci prezidenta. Běžně měla zhruba 20 členů, funkční období člena bylo 5 let.

„Präsident, Staatsrat, Ministerrat“, Lebendiges Museum Online, Stiftung Haus der Geschichte Der Bundesrepublik Deutschland, naposledy upravené 29. února 2016, <https://www.hdg.de/lemo/kapitel/geteiltes-deutschland-gruenderjahre/weg-nach-osten/praesident-staatsrat-ministerrat.html> (staženo 15. února 2023).

⁶⁹ Ministerská rada byl vládní orgán NDR.

Ibid.

⁷⁰ Politbyro bylo uskupení skládající se z vybraných členů ústřední komise SED.

„Politbüro“, Zeitklicks, <https://www.zeitklicks.de/ddr/das-system/politische-organe/politbuero> (staženo 15. února 2023).

členkou jediná žena po celou dobu existence NDR.⁷¹ To však nebránilo představitelům státu prezentovat tzv. ženskou otázku a téma rovnosti pohlaví jako vyřešené.⁷²

Rodinná politika v NDR tedy postupně prošla výrazným vývojem, na jehož konci stála skutečně komplexní právní úprava. Jejím primárním cílem bylo podpořit rodiny, především matky, při jejich snaze kombinovat péči o domácnost a výkon zaměstnání. To se jí do určité míry podařilo – podíl zaměstnaných žen byl ve Východním Německu po celou dobu vysoký (a průběžně stoupající) a porodnost, ač průběžně kolísající, zůstávala většinu let na hodnotách vyšších než v Západním Německu. Zároveň se však rozsáhlostí, početností a povahou těchto státních zásahů do fungování rodiny a společnosti negativně ovlivnila právě ty skupiny osob, které měla původně chránit. Matky, kterým rodinná politika v praxi téměř znemožnila svobodu volbu způsobu výchovy dítěte. Ženy, které v důsledku působení této rodinné politiky byly nuceny fungovat na výrazně genderově segregovaném trhu práce a které tímto byly tímto negativně poznamenány nejen za existence, ale také dlouhou dobu po zániku NDR. I východoněmecké děti, které trávily čas zpravidla od útlého věku v zařízeních institucionalizované péče a negativní dopady na něž jsou řešeny v následující kapitole. Ta se totiž věnuje právě zařízením institucionalizované péče o děti do tří let věku jakožto jednomu z klíčových aspektů rodinné politiky NDR.

2. Institucionalizovaná péče o děti do tří let věku v NDR

Dostupná institucionalizovaná péče o děti v předškolním věku, včetně těch do tří let věku, byla jedním z hlavních stavebních kamenů rodinné politiky NDR. To bylo patrné i z legislativních kroků, které v této oblasti stát činil. Byl přijat již zmíněný zákon práce, který zavazoval východoněmecký stát k navýšení kapacity mateřských škol a jiných zařízení pro péči o dítě za účelem usnadnění zaměstnání žen, a zákon o ochraně matky a dítěte a právech žen, který stanovil navýšení kapacity dětských jeslí na 40 tisíc nových míst a zařízení pečující o děti v předškolním věku celkově na 160 tisíc nových míst.⁷³

⁷¹ Anna Kaminsky, „(Verordnete) Emanzipation?“, Bundeszentrale für politische Bildung, naposledy upravené 5. března 2019, <https://www.bpb.de/themen/deutschlandarchiv/286988/verordnete-emanzipation/> (staženo 15. února 2023).

⁷² Kranz, „Women’s Role in the German Democratic Republic and the State’s Policy Toward Women“.

⁷³ Původní znění § 27 odst. 2 zákona práce: „[...] Hierin müssen Verpflichtungen enthalten sein über die Schaffung von Kindergärten und anderen sozialen Einrichtungen, die den Frauen die Arbeit im Betrieb ermöglichen und erleichtern.“

Původní znění § 5 odst. 2 zákona o ochraně matky a dítěte a právech žen: „Um die Heranziehung der Frauen zur gesellschaftlichen schöpferischen Arbeit, [...] zur aktiven Arbeit in den Organen der staatlichen und

Aktivita státu v této oblasti relativně brzy začala nést plody – kapacita zařízení institucionalizované péče v zemi začala být navyšována vysokým tempem (nejen v absolutních číslech, ale i v poměru ku počtu dětí, o které měla pečovat). Zatímco v roce 1949, těsně po vzniku NDR, měly dětské jesle na území státu kapacitu pouze pět tisíc míst a navštěvovalo je také pouhé necelé procento (0,8 procenta) východoněmeckých dětí ve věku do tří let, stoupla do roku 1960 kapacita dětských jeslí na téměř 105 tisíc míst. V roce 1970 jesle nabízely místo pro více než 183 tisíc dětí, v roce 1980 pro téměř 290 tisíc dětí. V období před pádem železné opony mělo možnost získat místo v dětských jeslích téměř 350 tisíc východoněmeckých dětí a NDR měla nejhustší síť dětských jeslí na světě. Pravidelně je navštěvovalo na 80 procent východoněmeckých dětí mladších tří let.⁷⁴ Nejen ve srovnání se Západním Německem, jehož rodinná politika vypadala byla velice odlišná, ale i ve srovnání s ostatními státy Východního bloku byly rozměry východoněmecké institucionalizované péče nebývalé.⁷⁵

2.1. Organizace institucionalizované péče o děti v NDR

Systém institucionalizované péče o děti v předškolním věku ve Východním Německu byl nejen rozsáhlý, ale i relativně komplikovaně strukturovaný.

V rámci tohoto systému byly rozlišovány tři základní typy zařízení – dětské jesle (Krippen či Kinderkrippen) pro děti do tří let věku, mateřské školy (Kindergarten) pro děti starší tří let v předškolním věku a školní družiny (Horte) pečující o školou povinné děti po skončení vyučování. V polovině 60. let byla všechna tato zařízení přijetím zákona o jednotném vzdělávacím systému začleněna do tzv. jednotného socialistického vzdělávacího systému (Einheitliches sozialistisches Bildungssystem), v souvislosti s čímž byla pro ně vytvořena centrálně stanovená kurikula. Úkolem zařízení institucionální péče bylo tedy nejen pečovat o děti po dobu, kdy jim byly svěřené, avšak zároveň i tyto děti vychovávat a vzdělávat způsobem vhodným v socialistické společnosti.⁷⁶

kommunalen Verwaltungen, zur politischen und kulturellen Tätigkeit sowohl in der Stadt als auch auf dem Lande zu ermöglichen, sind in den nächsten fünf Jahren zu errichten:

1. Kinderkrippen mit insgesamt 40 000 Plätzen, hierfür sind 40 000 000 DM zur Verfügung zu stellen,
2. Kindertagesstätten mit insgesamt 160 000 Plätzen.“

⁷⁴ Rosenberg, *Die beschädigte Kindheit*, 32–34.

⁷⁵ Bundesministerium für Familien, Senioren, Frauen und Jugend, *Familienleben und Familienpolitik in Ost- und Westdeutschland*, 47–48.

⁷⁶ Lieselotte Ahnert a Michael E. Lamb, „The East German Child Care System Associations With Caretaking and Caretaking Beliefs, and Children’s Early Attachment and Adjustment“, *American Behavioral Scientist*

Aby ženám – a rodičům obecně – stát umožnil pracovat na plný pracovní úvazek, byla provozní doba pečujících zařízení včetně dětských jeslí minimálně od šesti hodin ranních do šesti hodin večerních.⁷⁷ Většina zařízení byla zřízená a vlastněná státem – na konci 80. let tato zařízení představovala 86 procent kapacity NDR. Malou část, zhruba 12 procent na konci 80. let, tvořila zařízení fungující v rámci podniků.⁷⁸

2.1.1. Další zařízení pečující o děti do tří let věku

Co se týká péče o děti do tří let věku, patřily jesle k těm nejčastějším a nejrozšířenějším druhům zařízení. Je však třeba zmínit, že v NDR zároveň existovala řada dalších, méně využívaných druhů, jejichž cílem bylo pokrýt v této oblasti v co nejširším rozsahu rozličné potřeby nejen rodičů a dětí, ale také státu. K takovým druhům patřily nejen zařízení existující dodnes, jako například dětské domovy (Kinderheime) nebo kojenecké ústavy (Säuglingsheime), ale i některé pro toto období specifické instituce, jakými byly týdenní jesle (Wochenkrippen) a týdenní dětské domovy (Kinderwochenheime), případně také domovy pro kojence a nejmenší děti (Dauerheime für Säuglinge und Kleinstkinder).⁷⁹

Názvy těchto zařízení vypovídají o tom, v čem se lišily od klasických jeslí a školek – děti v nich trávily více po sobě jdoucích dní, včetně přespání. V některých případech byla varianta s přespáním součástí jeslí či školek s denním provozem, jindy se jednalo o samostatná zařízení. O děti do tří let věku bylo pečováno v týdenních jeslích a domovech pro kojence a nejmenší děti. Zařízení měla být přínosem především pro matky samoživitelky, studující matky a další, které se nacházely v obdobné náročné životní situaci. Domovy byly (kromě osiřelých dětí) určeny také pro děti matek samoživitelek nebo rodičů pracujících ve směnném provozu.⁸⁰

44, č. 11 (červenec 2001): 1843–1863, DOI:10.1177/00027640121958186 (staženo 4. března 2023).

⁷⁷ Zwiener, Zwiener-Kumpf a Grosch, *Einflüsse von Familie und Krippe auf Entwicklung und Gesundheit bei Krippenkindern*, 19.

⁷⁸ Karsten Hank, Katja Tillmann a Gert G. Wagner, „Außerhäusliche Kinderbetreuung in Ostdeutschland vor und nach der Wiedervereinigung. Ein Vergleich mit Westdeutschland in den Jahren 1990–1999“, *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft* 26, č. 1 (únor 2001): 1–18, <https://www.demogr.mpg.de/Papers/Working/wp-2001-003.pdf> (staženo 15. února 2023).

⁷⁹ Ute Stary, „Wochenkrippen und Kinderwochenheime in der DDR“, Bundeszentrale für politische Bildung, naposledy upravené 19. ledna 2018, <https://www.bpb.de/themen/deutschlandarchiv/262920/wochenkrippen-und-kinderwochenheime-in-der-ddr> (staženo 15. února 2023).

⁸⁰ Ibid.

V týdenních jeslích děti tradičně zůstávaly od pondělního rána do pátečního večera, případně sobotního rána,⁸¹ v domovech pro kojence a nejmenší děti pobývaly svěřené děti zpravidla po výrazně delší dobu než týden.⁸² Podíl kapacity týdenních jeslí i domovů pro kojence a nejmenší děti na celkové kapacitě zařízení pro děti do tří let věku v NDR průběžně klesal, avšak oba typy zařízení fungovaly po celou dobu existence NDR.⁸³

Postupný pokles významu obou typů zařízení v rámci celého systému péče měl vícero příčin. Jednou z nich byla postupná zvyšující se obava o následky tohoto režimu péče na vývoj a zdraví samotných dětí. Postupně se totiž začaly objevovat první výzkumy, podle kterých měl pobyt v týdenních jeslích negativní dopad na celkový vývoj dítěte.⁸⁴ Významnou roli v této oblasti sehrála Eva Schmidt-Kolmer, vědkyně v oblasti medicíny a sociální hygieny, která se ve svém výzkumu věnovala právě vývoji dětí v jeslích a domovech. Ta jako jedna z prvních začala upozorňovat na potíže ve správném vývoji dítěte v souvislosti s odloučením od matky a pobytem v těchto zařízeních.⁸⁵ Dalším důvodem pro snižování počtu míst v týdenních jeslích či domovech byl již zmiňovaný tlak na co nejrychlejší zvyšování počtu míst v dětských jeslích. Snadným způsobem navýšení kapacity bylo přetvoření existujících týdenních jeslí a domovů na jesle denní. Tím pádem mohly být zrušeny prostory nutné pro provoz zařízení s přespaním, a počet přijímaných dětí do již existujících prostor tak mohl být zvýšen.⁸⁶

2.2. Struktura správy dětských jeslí v NDR

Organizační a správní struktura sítě dětských jeslí a domovů, jakož i zmiňovaných družin a dalších zařízení pečujících o děti v předškolním věku, byla v NDR upravena zákonem o ochraně matky a dítěte a právech ženy a následně zákonem o jednotném socialistickém

⁸¹ Ibid.

⁸² „Heimkinder – DDR“, Zeitclicks, <https://www.zeitclicks.de/ddr/alltag/kindheit-in-der-ddr/heimkinder> (staženo 20. března 2023).

⁸³ Ivar Cornelius, „Familien- und Bevölkerungspolitik in der DDR: – Ein Beitrag zur Bestandsaufnahme und Analyse“, *Arbeit und Sozialpolitik* 44, č. 8/9 (srpen/září 1990): 308–316, <https://www.jstor.org/stable/26887936> (staženo 16. února 2023).

⁸⁴ Stefan Fuchs, „Pädagogik-Professor: DDR war nicht familienfreundlich“, *Die Tagespost*, 4. ledna 2023, <https://www.die-tagespost.de/politik/paedagogik-professor-ddr-war-nicht-familienfreundlich-art-234639> (staženo 16. února 2023).

⁸⁵ Rosenberg, *Die beschädigte Kindheit*, 153–154.

⁸⁶ Zwiener, Zwiener-Kumpf a Grosch, *Einflüsse von Familie und Krippe auf Entwicklung und Gesundheit bei Krippenkindern*, 14–15.

vzdělávacím systému. Dětské jesle a obdobná zařízení se tím staly nejnižším stupněm východoněmeckého vzdělávacího systému.

S ohledem na význam a kapacitu dětských jeslí a obdobných zařízení pečujících o děti do tří let věku v zemi byla struktura a hierarchie jejich správy relativně komplexně upravená. Síť těchto zařízení spravovalo východoněmecké ministerstvo zdravotnictví, v rámci kterého byl zřízen odbor sociální péče (Hauptabteilung Soziale Betreuung), který zahrnoval i oddělení pro dětské jesle a domovy (Abteilung Krippen und Heime). Na druhém stupni pod ministerskou úrovní stály oblastní rady (Räten der Bezirke), kterých bylo 13 a u kterých byla zřizována oddělení pro zdraví a sociální věci (Fachabteilung Gesundheits- und Sozialwesen) s odborným referentem pro dětské jesle a domovy (Fachreferent für Krippen und Heime). Totožná struktura, tedy referent v rámci oddělení pro zdraví a sociální věci zřízeném radou existovala i na úrovni okresů, kterých v zemi bylo zhruba 250.⁸⁷

V obcích s kapacitou dětských jeslí a domovů vyšší než 500 míst tvořil poslední stupeň správy tzv. vedoucí sdružení dětských jeslí (Leiter von Krippenvereinigungen). V 70. letech začala vznikat sdružení dětských jeslí, která hrála významnou roli především v ideologickém a politickém aspektu systému. V obcích s nižší kapacitou mohl tuto funkci zastávat starosta společně s okresním odborným referentem. Přímo této osobě nakonec byly podřízeny osoby ve vedení jednotlivých dětských jeslí. Kontrolu dodržování pokynů státu ohledně provozu jeslí prováděli odborní poradci (Fachberater).⁸⁸

Pravidla pro fungování tohoto systému i jednotlivých dětských jeslí byla jednotná pro celou zemi – stát rozsáhle a podrobně upravoval každý jejich myslitelný aspekt od prostor, vybavení, fungování a denního programu, stravování až po zdravotní péči a pedagogické postupy vychovatelů a vychovatelek. Zpravidla formou tzv. nařízení o jeslích nazývaných Krippenordnung.⁸⁹ Oddělení pro dětské jesle a domovy v rámci ministerstva zdravotnictví zároveň pravidelně pořádalo konference pro oblastní odborné referenty, jejichž cílem bylo sjednocování fungování a politických cílů celého systému.⁹⁰

⁸⁷ Zwiener, Zwiener-Kumpf a Grosch, *Einflüsse von Familie und Krippe auf Entwicklung und Gesundheit bei Krippenkindern*, 15–16.

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Agathe Israel, „Frühe Fremdbetreuung in der DDR“, Bundeszentrale für politische Bildung, naposledy upravené 17. listopadu 2017, <https://www.bpb.de/themen/deutschlandarchiv/259587/fruehe-fremdbetreuung-in-der-ddr/> (staženo 20. února 2023).

⁹⁰ Ibid.

Personál dětských jeslí, především na pozici vychovatelů či vychovatelek, tvořily v drtivé většině případů ženy.⁹¹ Vychovatelky, které měly zájem pracovat v dětských jeslích, musely absolvovat tříletý studijní program na medicínsky zaměřené specializované škole (Fachschule).⁹² Kromě vychovatelek s tímto typem vzdělání se o děti v jeslích často (zvláště v prvních desetiletích) staraly i zdravotní sestry – jesle ostatně patřily stále do působnosti ministerstva zdravotnictví.⁹³

Výkon zaměstnání v dětských jeslích byl považován za přirozeně relativně náročný, avšak situaci dále výrazně zhoršovaly časté nedostačující podmínky, ve kterých měl personál o děti pečovat. Podle předpisů měly zpravidla dvě vychovatelky pečovat o skupinu osmi až desíti dětí. Tyto poměry však vzhledem ke konstantnímu nedostatku personálu i prostor zpravidla dodržovány nebyly. Počet dětí byl často až dvojnásobný oproti předepsanému a dokumentována jsou i zařízení, ve kterých měla vychovatelka pečovat v jednu chvíli i o 20 až 25 dětí.⁹⁴ Platové podmínky vychovatelek zároveň patřily k těm nejhorším v celé zemi. V kombinaci s vysokou mírou odpovědnosti, náročnou pracovní dobou a soustavným nedostatkem či nedostatečnou kvalitou prostor či vybavení není překvapením extrémní fluktuace personálu v tomto oboru.⁹⁵ Jako příklad lze uvést statistiky trhu práce v Rostocku ze 70. let, podle kterých ze zaměstnání v dětských jeslích odešla polovina osob do pěti let od nástupu do práce.⁹⁶ Tyto časté změny nadále přispívaly k suboptimální kvalitě dětských jeslí a byly náročné i pro děti samotné, které po odloučení od matky při návštěvě jeslí musely zvládat i opakované odloučení od svých vychovatelek.⁹⁷

Kromě vychovatelek byli pro provoz dětských jeslí významní také speciální lékaři, kteří se věnovali pouze zdraví dětí navštěvujících jesle (Krippenärzte) – měl na starosti dohled nad úrovní hygieny, stravování a dalších aspektů ovlivňujících zdravotní stav dětí. Takový lékař

⁹¹ *Männliche Fachkräfte in Kindertagesstätten* (Berlin: Bundesministerium für Familien, Senioren, Frauen und Jugend, 2015), 19, <https://www.bmfsfj.de/resource/blob/94268/a974404ff4a9f51a20136bfc8a1e2047/maennliche-fachkraefte-kitas-data.pdf> (staženo 10. února 2023).

⁹² Zwiener, Zwiener-Kumpf a Grosch, *Einflüsse von Familie und Krippe auf Entwicklung und Gesundheit bei Krippenkindern*, 16–17.

⁹³ Paula Charlotte Wilhelms-Breunig, „Erziehungskonzepte der Krippeneinrichtungen der DDR – Eine vergleichende Analyse unter besonderer Berücksichtigung des Verhältnisses von Selbständigkeit und pädagogischer Anleitung“ (disertační práce, Carl von Ossietzky Universität Oldenburg, 2013), 62–63, <http://oops.uni-oldenburg.de/1954/1/wilerz13.pdf> (staženo 10. února 2023).

⁹⁴ Israel, „Krippenerziehung in der DDR“.

⁹⁵ *Ibid.*

⁹⁶ Rosenberg, *Beschädigte Kindheit*, 169–188.

⁹⁷ Israel, „Krippenerziehung in der DDR“.

měl ordinovat zhruba tři až čtyři hodiny týdně na každých 100 míst v jeslích, o které pečoval. Ani těmto předpisům se však realita zpravidla neblížila, neboť měl zpravidla pouze zhruba polovinu takové časové kapacity.⁹⁸

2.3. Vliv navštěvování dětských jeslí v NDR na děti

Zdraví a vývoj dětí, o které bylo v rámci těchto zařízení pečováno, je závěrečným tématem této kapitoly. Poměr pozitivních a negativních důsledků pobytu dítěte v dětských jeslích či obdobném zařízení jsou dlouhodobě tématem debat v rámci široké odborné i laické veřejnosti. Vedení otevřené diskuze na toto téma ve východoněmecké společnosti bylo s ohledem na politický a ideologický význam dětských jeslí a na limity svobody projevu v socialistické diktatuře výrazně složitější. Jesle byly v rámci rodinné politiky státu prezentovány jako nejlepší možná varianta výchovy dítěte již od velmi nízkého věku. Dítě tak totiž bylo vychovávalo v kolektivu a odborníky, kteří výchově podle státu rozuměli lépe než rodiče.⁹⁹

I tak však, byť často s odstupem, postupně začaly být pozorovány i negativní jevy ve vývoji a zdraví dětí potenciálně související s výchovou v kolektivní péči. Tyto lze rozdělit na tři základní skupiny: (a) zvýšená nemocnost, (b) zvýšená úmrtnost a (c) zvýšený výskyt problémů ve správném vývoji dětí.

(a) Zvýšená nemocnost

Onemocnění a relativně výrazný pokles váhy bývaly s nástupem do jeslí spojovány často. Zvýšená nemocnost pak často dítě provázela po celou dobu návštěvy zařízení. Hlavními důvody pro zvýšenou nemocnost dětí byly – kromě prvotního šoku a zvykání si na nové prostředí – obecně vyšší riziko výskytu infekce ve skupině, zmíněné časté přetížení kapacity jeslí, jakož i typicky nízká úroveň hygieny. Kapacita i vybavení prostor umýváren, toalet i prostor pro odpočinek a spánek byly zpravidla nedostačující. Budovy se nacházely v dezolátním stavu, bez izolace a s vyšším výskytem plísní. Jesle běžně navštěvovalo o 35 procent více dětí, než jaká byla jejich oficiální kapacita.¹⁰⁰ Je zdokumentován případ, kdy

⁹⁸ Zwiener, Zwiener-Kumpf a Grosch, *Einflüsse von Familie und Krippe auf Entwicklung und Gesundheit bei Krippenkindern*, 18.

⁹⁹ Ahnert a Lamb, „The East German Child Care System Associations With Caretaking and Caretaking Beliefs, and Children’s Early Attachment and Adjustment“.

¹⁰⁰ Rosenberg, *Die beschädigte Kindheit*, 52–53.

tato kapacita byla překročena o 214 procent.¹⁰¹ Podle měření provedeného v 60. letech chyběly děti v jeslích v průměru 26 dnů za rok v jeslích z důvodu nemoci. Dohromady tak s nimi matky zůstávaly doma zhruba 1,5 až dva miliony pracovních dnů ročně, což byl ekvivalent 21 tisíc nepracujících osob. Vysoká nemocnost dětí tedy zasahovala i do produktivity a prosperity hospodářství státu.¹⁰²

(b) Zvýšená úmrtnost

V NDR byla především v prvních desetiletích bohužel vysoká i úmrtnost dětí nízkého věku, včetně kojenců, kterou někteří opět spojují s kolektivní péčí o děti do tří let věku.¹⁰³ Je třeba mít na paměti, že kojenecká a dětská úmrtnost byla v Evropě v minulosti obecně vyšší a že se ji Východnímu Německu podařilo mezi lety 1950 a 1970 výrazně snížit.¹⁰⁴ Zároveň je nutné poznamenat, že není snadné stanovit, do jaké míry vysoké množství dětí v jeslích ovlivnilo dětskou úmrtnost v zemi, která bohužel zůstala stále relativně vysoká po celou dobu existence NDR. Existují nicméně studie z tohoto období tvrdící, že riziko vzniku zažívacích potíží, které byly častou příčinou úmrtí, se snižovalo s prodlužující se dobou kojení. Kvalita náhradního mléka, které děti v NDR v jeslích a domovech dostávaly, byla často nedostačující a nejspíš přispívala ke vzniku dětských potíží tohoto druhu.¹⁰⁵

Kromě toho se však ve východoněmeckých dětských jeslích opakovaně udály různé fatální nehody, opět zpravidla alespoň z části způsobené nedostatkem personálu či kapacity, které končily tragickou smrtí dětí. V 50. letech například zemřel chlapec v jeslích udušením na řemenu, za který byly někdy děti na spaní přivazovány k posteli. Následně byly na čas řemeny odstraněny, po čase však opět zavedeny. V jiném případě zemřely nebo byly zraněny děti v důsledku předávkování sedativem, které jim nejspíš v nesprávném množství podala hlídající sestra – sedace dětí v rámci jejich hlídání byla tehdy běžnou praxí.¹⁰⁶

(c) Problémy ve vývoji

¹⁰¹ Edgar Schäfer, „Wieweit sind die Erfurter Kinderkrippen in der Lage, der von Pädiatern und Sozialhygienikern geforderten Pflege und Erziehung der Kinder in den ersten drei Lebensjahren zu entsprechen?“ (disertační práce, Medizinische Akademie Erfurt, 1962), 115, citováno v Rosenberg, *Die beschädigte Kindheit*, 54.

¹⁰² Rosenberg, *Die beschädigte Kindheit*, 44.

¹⁰³ Fuchs, „Pädagogik-Professor: DDR war nicht familienfreundlich“.

¹⁰⁴ „Säuglingssterblichkeit in West- und Ostdeutschland (1946–2020)“, Bundesinstitut für Bevölkerungsforschung, <https://www.bib.bund.de/DE/Fakten/Fakt/S11-Saeuglingssterblichkeit-West-Ost-ab-1946.html> (staženo 10. března 2023).

¹⁰⁵ Rosenberg, *Die beschädigte Kindheit*, 67–73.

¹⁰⁶ Fuchs, „Pädagogik-Professor: DDR war nicht familienfreundlich“.

Poslední uváděnou skupinou potíží, které se u dětí trávících čas v jeslích projevovaly, byl pomalejší vývoj, především v oblasti řeči. Děti, které navštěvovaly jesle, začínaly mluvit v průměru o šest měsíců později než děti, které první roky života trávily převážně doma.¹⁰⁷ Později měly také v průměru horší studijní výsledky, pomalejší byl i jejich emocionální vývoj. Jedním z důvodů pro to byla již zmíněná vysoká fluktuace personálu jeslí, v důsledku čehož děti neměly možnost navázat s vychovatelkami dlouhodobější vztah.¹⁰⁸

Především v prvních desetiletích existence systému neměly děti téměř žádný program a jen velmi málo vjemů, které by napomáhaly vývoji jejich kognitivních a dalších schopností. Tím, že se bavily často převážně mezi sebou, se jejich řeč vyvíjela pomaleji, než kdyby se jim plně věnovala dospělá osoba. Podle výsledků výzkumu provedeného v NDR na přelomu 70. a 80. let bylo v šestém roce života 30 až 50 procent dětí, které předtím navštěvovaly jesle, opožděných ve vývoji oproti dětem vychovávaným v domácím prostředí.¹⁰⁹

Všechny tyto negativní jevy byly objeveny a prokázány již za existence NDR. Upozornila na ně kromě dalších již zmiňovaná Eva Schmidt-Kolmer a určitý vliv na odbornou veřejnost měl i vývoj postoje k této problematice v Československu, které se od idey maximálního rozšíření jeslí za každou cenu postupně začalo odvracet. V druhé polovině 60. let v ČSR byla dokonce uspořádána konference socialistických států na toto téma. Ve Východním Německu však – až na výjimky – převládl ideologický význam kolektivní výchovy a všechny kritiky byly vesměs odmítnuty jako názory buržoazní psychologie.¹¹⁰

Je na místě uvést, že například zmiňovaná úroveň hygienických podmínek nebo vybavení jednotlivých zařízení, jakož i kvalita a odbornost péče samotné se v průběhu let zlepšovaly.¹¹¹ To však nemění nic na skutečnosti, že kapacita a kvalita státem organizované péče o děti byla dlouhodobě nedostačující a potenciálně škodlivá pro vývoj dětí, které byly státu svěřeny do péče.

¹⁰⁷ Rosenberg, *Die beschädigte Kindheit*, 110–111.

¹⁰⁸ Lieselotte Ahnert, Michael E. Lamb a Katrin Seltenheim, „Infant-care provider attachments in contrasting German child care settings I: Group-oriented care before German reunification“, *Infant Behavior and Development* 23, č. 2 (únor 2000): 197–209, DOI: 10.1016/S0163-6383(01)00036-4 (staženo 20. února 2023).

¹⁰⁹ Hans-Dieter Schmidt a Evelyn Richter, *Entwicklungswunder Mensch* (Jena: Urania, 1980): 54, citováno v Rosenberg, *Die beschädigte Kindheit*, 118.

¹¹⁰ Rosenberg, *Die beschädigte Kindheit*, 125–150.

¹¹¹ Ursula Boßdorf, Christa Grosch a Gerda Niebsch, „Schutz der Gesundheit von Kindern und Jugendlichen – Gesundheitliche Betreuung von Kindern in Kindereinrichtungen“, in *Kindheit in der DDR – die gegenwärtige Vergangenheit*, eds. Dieter Kirchhöfer, Gerhart Neuner, Irmgard Steiner, Christa Uhlig (Berlin: Verlag Peter Lang, 2003), 127–132.

2.4. Politický a ideologický význam dětských jeslí v NDR

Institucionalizovaná péče o děti měla v NDR zásadní ideologický a politický význam. Zprvce byla často státem prezentována jako politika podporující postavení ženy ve společnosti a na trhu práce, jakož i rovnost pohlaví ve východoněmecké společnosti obecně.¹¹² Další rovinou ideologického přínosu těchto zařízení byla jedinečná možnost státu výchovně působit na vlastní občany již od jejich raného dětství. Institucionalizovaná péče proto byla jedním z nástrojů, které se NDR snažila využívat s cílem výchovy generace „lepších socialistických osobností“ tvořících ideální socialistickou společnost.¹¹³

Výchozím bodem byla představa správné socialistické výchovy podle Karla Marxe a Bedřicha Engelse. Klíčovou roli v rámci výchovy měla hrát práce, na kterou si podle nich děti měly zvyknout co nejdříve, aby z nich později byli výkonní pracovníci.¹¹⁴ Stejně významný měl být návyk na spolupráci v kolektivu. Role genetiky a dědičných vlastností v rámci formování osobnosti jedince byla upozaděována – naopak zdůrazňován byl potenciál determinace prostředím.¹¹⁵

Vzhledem k typické snaze socialistického státního uspořádání o centralizaci a jednotnost snad každého možného aspektu života nebyla tendence NDR sjednotit fungování institucionalizované péče nijak překvapivá. Regulace se však vyvíjela postupně, ovlivněná tím, na jaký aspekt péče byl v daném období kladen ve státě největší důraz.

Prvním předpisem, který dětské jesle výslovně upravoval, bylo tzv. nařízení o úloze a organizaci dětských jeslí a kojeneckých domovů jakožto zdravotnických zařízení (*Verordnung über die Aufgaben und Organisation der Krippen und Säuglingsheime als Einrichtungen des Gesundheitswesens*), vydané na začátku 50. let. To upravovalo především zdravotní, hygienické a další především technické aspekty provozu popsaných zařízení a zároveň definitivně přiřadilo všechna popsaná zařízení do gesce ministerstva zdravotnictví.¹¹⁶

¹¹² Ahnert a Lamb, „The East German Child Care System Associations With Caretaking and Caretaking Beliefs, and Children’s Early Attachment and Adjustment“.

¹¹³ Wilhelms-Breunig, „Erziehungskonzepte der Krippeneinrichtungen der DDR“, 37–40.

¹¹⁴ Claudia Kittel, „Heime für Säuglinge und Kleinkinder in der DDR“, in *Jugendhilfe und Heimerziehung im Sozialismus: Beiträge zur Aufarbeitung der Sozialpädagogik in der DDR*, eds. Karsten Laudien, Anke Dreier-Horning (Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2016): 137.

¹¹⁵ Wilhelms-Breunig, „Erziehungskonzepte der Krippeneinrichtungen der DDR“, 34–37.

¹¹⁶ Rita Braches-Chyrek, *Theorien, Konzepte und Ansätze der Kindheitspädagogik* (Frankfurt/M.: Wochenschau Verlag, 2021): 129–135.

Dennímu programu a výchovným metodám se poprvé věnovaly až tzv. pokyny pro výchovu v dětských jeslích a domovech (Leitfaden für die Erziehung in den Krippen und Heimen) vydané v roce 1957, které bývají označovány za první z tří nejvýznamnějších výchovných plánů postupně přijatých v rámci NDR.¹¹⁷

Dalším významným dokumentem byly tzv. pedagogické úkoly a metody práce v dětských jeslích (Pädagogische Aufgaben und Arbeitsweisen in der Krippe) vydané původně v roce 1968. Tento materiál byl považován za jakousi závaznou osnovu pro výchovu dětí v dětských jeslích až do poloviny 80. let. Upravoval komplexně fungování a program v dětských jeslích, avšak s ohledem na již popsanou vysokou fluktuaci a přetížení personálu zařízení často v praxi nebyl dodržován v plném rozsahu.¹¹⁸

Třetím a v rámci NDR posledním milníkem v rámci státní úpravy podoby institucionalizované péče o děti do tří let věku byl tzv. program pro výchovnou činnost (Programm für Erziehungsarbeit), přijatý v roce 1985. I ten představoval rozsáhlou a podrobnou úpravu fungování dětských jeslích, avšak byl připravován po tak dlouhou dobu, že v platnost vstoupil pouhé čtyři roky před pádem Berlínské zdi.¹¹⁹

Cílem všech tří uvedených dokumentů bylo sjednocovat veškeré aspekty fungování dětských jeslích za účelem co nejefektivnější výchovy v duchu socialismu.¹²⁰ Byly přirozeně připravovány pod dohledem státu a významnou roli v jejich přípravě hrála již vícekrát zmiňovaná Eva Schmidt-Kolmer.¹²¹ Nakolik však mohly být v praxi realizovány, zůstávalo přirozeně závislé na materiálních, finančních i personálních zdrojích jednotlivých pečovatelských zařízení.

Organizace a podoba zařízení institucionalizované péče pro děti do tří let věku, jakož i jejich denní program byly plně přizpůsobeny tomu, aby v dítěti pěstovaly potřebné vlastnosti člena socialistické společnosti, a to v několika základních ohledech. Především kladly ve své péči důraz na kolektiv a zapojení do něj – význam kolektivu je ostatně ústředním tématem socialistické ideologie obecně. Skupiny dětí v zařízeních bývaly vždy relativně početné a

¹¹⁷ Boßdorf, Grosch a Niebsch, „Schutz der Gesundheit von Kindern und Jugendlichen“.

¹¹⁸ Israel, „Frühe Fremdbetreuung in der DDR“.

¹¹⁹ Sabine Wesener, „Der Beitrag von Kindertagesstätten zur Chancengerechtigkeit im Aufwachsen: Gesellschaftliche Forderung und Umsetzung in multiprofessionellen Teams“ (disertační práce, Technische Universität Dresden, 2017), 277.

¹²⁰ Kittel, „Heime für Säuglinge und Kleinkinder in der DDR“, 141–142.

¹²¹ Israel, „Frühe Fremdbetreuung in der DDR“.

jejich denní program zahrnoval často aktivity, při kterých měly děti vzájemně spolupracovat a podporovat se. Aktivity zaměřené na rozvoj individuality a nezávislosti dítěte naopak výchovné plány téměř neupravovaly.¹²²

Nemalý význam v institucionalizované výchově měl však také požadavek disciplíny a respektu dětí k autoritám. Denní program býval pevně stanovený a od dětí byla vyžadována spořádanost a poslušnost, v opačných případech mohl následovat mírný trest. Je třeba uznat, že požadavek určité míry disciplíny dětí v zařízeních institucionalizované péče není nic neobvyklého a že dodržování denního řádu mívá na vývoj dítěte prokazatelně pozitivní účinky.¹²³ Nicméně v kombinaci s výše popsáním důrazem na kolektiv a spolupráci lze v tomto státem vyžadovaném přístupu spatřovat snahu „vychovat si“ spořádaného pracujícího člena socialistického kolektivu.

Významným aspektem, kterému se výchovné programy pro dětské jesle a podobná zařízení také věnovala a jehož cílem také patrně byla výchova maximálně přínosného člena socialistické společnosti, byl také důraz na zdraví a fyzickou kondici dětí. Předpisy pro dětské jesle obsahovaly nejen přísné hygienické předpisy, které však často nebylo možné z důvodu přetížení dodržovat, ale i pravidla pro pravidelné fyzické a sportovní aktivity – včetně těch mimo budovu – nebo také vyváženou stravu pro děti. V rámci institucionalizované péče měly být pro děti do tří let zajištěny pravidelné zdravotní prohlídky.¹²⁴

U výchovy dětí vyššího věku byl významný také politický a ideologický aspekt institucionalizované péče. Vychovatelky měly aktivně vyvíjet snahu o výchovu svěřených dětí k lásce a věrnosti státu – například děti ve školkách pravidelně nacvičovaly dětské písně či básně oslavující stát a hodnoty socialismu. V případě dětí do tří let věku tyto aktivity však nebyly pro jejich nízký věk dost dobře realizovatelné, a tak se jim ani výchovné plány příliš nevěnovaly.¹²⁵

¹²² Israel, „Krippenerziehung in der DDR“.

¹²³ P. Nieman, S. Shea, „Effective discipline for children“, *Paediatrics & Child Health* 9, č. 1 (leden 2004): 37–50, doi: 10.1093/pch/9.1.37 (staženo 21. února 2023).

¹²⁴ Israel, „Krippenerziehung in der DDR“.

¹²⁵ Oda Tischewski, „SWR2 Wissen: Kindegärten und Kinderkrippen in der DDR – Erziehung nach Plan“, přepis vysílání rádia SWR2 ze dne 4. dubna 2015, <https://www.swr.de/-/id=15127470/property=download/nid=660374/12venhv/swr2-wissen-20150404.pdf> (staženo 21. února 2023).

Z uvedených skutečností je patrné, že institucionalizovaná péče o děti, včetně té o děti do tří let věku, hrála zásadní roli ve fungování východoněmecké společnosti. V průběhu svého dětství ji alespoň po nějakou dobu navštěvovala podstatná část východoněmeckých obyvatel.¹²⁶ Zaměstnávala velké množství zaměstnanců a jejich provoz byl upraven řadou předpisů, jejichž vymáhání bylo pravidelně kontrolováno. Celkové nastavení systému i jednotlivá zařízení měla řadu nedostatků. V případě celkového fungování systému lze hovořit o nízké kvalitě prostor a budov, nedostatku vybavení či nedostatečném platovém ohodnocení vychovatelek.¹²⁷ V rámci jednotlivých zařízení docházelo k individuálním selháním, z nichž některá měla tragické důsledky. Ta však zároveň mohla být opět ovlivněna systémovými problémy institucionalizované péče popsanými výše.¹²⁸

I s ohledem na všechny problematické aspekty systému je však nutné uznat, že existence a dostupnost institucionalizované péče byla pro východoněmecké rodiny zásadní. Vzhledem k tomu, že běžnou praxí byl výkon zaměstnání na plný úvazek u obou rodičů, byly děti do dětských jeslí a podobných zařízení umísťovány běžně. Je zároveň vhodné podotknout, že řada osob, které strávily část dětství v dětských jeslích, vzpomíná dnes na čas v nich strávený veskrze pozitivně.¹²⁹ Jejich rodiče vyjadřují v některých případech zpětně spíše rozpačité pocity, avšak faktem zůstává, že dostupná institucionalizovaná péče pro východoněmecké potomky byla skutečnost, na kterou se mohli občané NDR spolehnout.¹³⁰ O tom, co se s touto jejich jistotou stalo po pádu Berlínské zdi a znovusjednocení Německa, pojednává závěrečná kapitola.

3. Vývoj rodinné politiky a institucionalizované péče o děti do tří let věku v SRN po znovusjednocení země

V listopadu 1989 došlo v NDR k pádu Berlínské zdi a tím i symbolickému konci komunistické éry ve Východním Německu. O znovusjednocení země se začalo veřejně

¹²⁶ Bundesministerium für Familien, Senioren, Frauen und Jugend, *Familienleben und Familienpolitik in Ost- und Westdeutschland*, 47.

¹²⁷ Rosenberg, *Die beschädigte Kindheit*, 151–168.

¹²⁸ Günther Polzin, „Emotionale Erziehung in der Krippe“, *Heilberufe* 34, č. 12 (1982): 443–446, citováno v Rosenberg, *Die beschädigte Kindheit*, 160.

¹²⁹ *25 Jahre Deutsche Einheit: Gleichstellung und Geschlechtergerechtigkeit in Ostdeutschland und Westdeutschland* (Berlin: Bundesministerium für Familien, Senioren, Frauen und Jugend, 2015), 12, <https://www.bmfsfj.de/resource/blob/93168/8018cef974d4ecaa075ab3f46051a479/25-jahre-deutsche-einheit-gleichstellung-und-geschlechtergerechtigkeit-in-ostdeutschland-und-westdeutschland-data.pdf> (staženo 21. února 2023); srovnej: Bundesministerium für Familien, Senioren, Frauen und Jugend, *Familienleben und Familienpolitik in Ost- und Westdeutschland*, 31, 48.

¹³⁰ Israel, „Krippenerziehung in der DDR“.

diskutovat nedlouho poté. Jednoznačný zájem o něj projeví i samotní obyvatelé NDR ve volbách v březnu 1990, ve kterých 48 procent hlasů získala „Aliance pro Německo“ („Allianz für Deutschland“), která prosazovala znovusjednocení Německa bez zbytečného odkladu.¹³¹ Příprava na sjednocení (respektive znovupřipojení jednoho státu k druhému) probíhala v průběhu většiny roku 1990 a méně než rok po pádu železné opony, 3. října 1990, bylo Německo znovusjednoceno.¹³²

Nově znovusjednocený stát představoval pro německý národ v mnohém velkou výzvu.¹³³ Nejen, že Západní a Východní Německo tvořily po několik desetiletí dva vzájemně nezávislé a nezávisle se vyvíjející státy, patřily zároveň po celou dobu do zcela odlišných sfér vlivu. V jejich fungování, uspořádání, legislativě, stavu ekonomiky i každodenním životě jejich obyvatelstva existovaly propastné rozdíly. Bylo proto možné očekávat, že proces jejich znovusjednocení bude zdlouhavý, náročný a nákladný.¹³⁴

Součástí přerodu NDR v demokratický stát byl i přechod státu z centrálně řízené na tržní ekonomiku a zároveň propojení východoněmeckého trhu – včetně trhu práce – s tím západoněmeckým. Pro východoněmecký trh, průmysl i pracující občany proto představovala tato řada změn extrémně turbulentní období.¹³⁵

Východoněmecké hospodářství se již před pádem Berlínské zdi nacházelo na pokraji kolapsu, východoněmecký průmysl byl podfinancovaný a zaostalý a státem řízené firmy často nekonkurenceschopné.¹³⁶ Privatizace a spojení se západoněmeckou ekonomikou, která naopak na principu tržní ekonomiky dlouhodobě převážně úspěšně fungovala, proto bylo pro nové spolkové země náročné i přes výraznou finanční podporu ze západní části země.

¹³¹ „Die erste und letzte freie Wahl in der DDR“, Bundeszentrale für politische Bildung, naposledy upravené 17. března 2020, <https://www.bpb.de/kurz-knapp/hintergrund-aktuell/202873/die-erste-und-letzte-freie-wahl-in-der-ddr/> (staženo 16. dubna 2023).

¹³² „Chancellor Kohl’s role in unification“, CVCE.eu, <https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/721f9429-9056-4752-8419-7a060147d34b> (staženo 20. února 2023).

¹³³ Ibid.

¹³⁴ Manfred Görtemaker, „Probleme der inneren Einigung“, Bundeszentrale für politische Bildung, naposledy upravené 26. března 2009, <https://www.bpb.de/themen/deutsche-einheit/deutsche-teilung-deutsche-einheit/43787/probleme-der-inneren-einigung/> (staženo 21. března 2023).

¹³⁵ Bernd Martens, „Wirtschaftlicher Zusammenbruch und Neuanfang nach 1990“, Bundeszentrale für politische Bildung, naposledy upravené 27. května 2020, <https://www.bpb.de/themen/deutsche-einheit/langewege-der-deutschen-einheit/47133/wirtschaftlicher-zusammenbruch-und-neuanfang-nach-1990/> (staženo 25. února 2023).

¹³⁶ Albert Funk, „25 Jahre nach der Währungsunion: Der Osten Deutschlands liegt zurück“, *Tagesspiegel*, 27. června 2015, <https://www.tagesspiegel.de/wirtschaft/der-osten-deutschlands-liegt-zurueck-4847371.html> (staženo 21. března 2023).

Ke složité ekonomické situaci přispěl i masový exodus východoněmeckých pracovníků na západ země. Tyto jevy, tedy ztráta pracovních příležitostí a ztráta pracovní síly, se v nových spolkových zemích navzájem ještě umocňovaly a krizi prohlubovaly.¹³⁷

Nezaměstnanost v oblasti, ve které byla do té doby téměř nulová, prudce stoupla především mezi ženami (a matkami). Ty proto bývají někdy nazývány „poraženou stranou znovusjednocení“.¹³⁸ Do roku 1994 stoupl podíl nezaměstnaných východoněmeckých žen nad 20 procent, o devět procent více než v případě východoněmeckých mužů.¹³⁹ Jedním z opakovaně popisovaných rozhodujících faktorů byl vysoký stupeň genderové segregace východoněmeckého trhu práce, v rámci kterého ženy stále pracovaly na nižších, méně kvalifikovaných a při přechodu na tržní ekonomiku více ohrožených pozicích¹⁴⁰ a k jehož vzniku výrazně přispěla již vícekrát popisovaná rodinná politika státu.¹⁴¹ Další příčinou prudkého nárůstu nezaměstnanosti mezi východoněmeckými ženami však bylo i výrazné omezení až ztráta možnosti umístění dětí do institucionalizované péče a brzkého návratu do zaměstnání tak, jak bylo v NDR zvykem.¹⁴²

Předtím, než se práce začne věnovat okolnostem tohoto omezení dostupnosti institucionalizované péče ve sjednoceném Německu, popíše krátce její postavení v západoněmecké společnosti a státu před znovusjednocením.

3.1. Rodinná politika a institucionalizovaná péče o děti do tří let v Západním Německu

Západní Německo se od toho Východního přirozeně lišilo v mnoha ohledech a rodinná politika včetně přístupu státu k institucionalizované péči o děti nebyla výjimkou. Stála také v obou státech na dvou zcela odlišných ideologických základech.

V NDR byla rodina vnímána jako významný stavební prvek ve společnosti a jako součást kolektivu. Od obou rodičů byl očekáván výkon zaměstnání, což se jim však stát snažil kompenzovat relativně výraznou státní podporou v rámci jeho rodinné politiky. Oficiálním

¹³⁷ Martens, „Wirtschaftlicher Zusammenbruch und Neuanfang nach 1990“.

¹³⁸ Marx Ferree, „After the wall“.

¹³⁹ Bundesministerium für Familien, Senioren, Frauen und Jugend, *Familienleben und Familienpolitik in Ost- und Westdeutschland*, 36.

¹⁴⁰ Rachel A. Rosenfeld, Heike Trappe a Janet C. Gornick, „Gender and Work in Germany: Before and after Reunification“, *Annual Review of Sociology* 30 (2004): 103–124, <https://www.jstor.org/stable/29737687> (staženo 20. února 2023).

¹⁴¹ Marx Ferree, „The Rise and Fall of ‘Mommy Politics’“.

¹⁴² Marx Ferree, „After the wall“.

cílem státu byla rovnost pohlaví, a to především na pracovním trhu. Propagována byla idea kolektivní odpovědnost společnosti za výchovu dětí, která se projevovala především v masivní výstavbě zařízení institucionalizované péče o děti.¹⁴³

V Západním Německu převládala odlišná představa ideálního rodinného modelu. Rodina byla považována za soukromou záležitost občanů, do které by se stát neměl vměšovat.¹⁴⁴ Západoněmecká ústava (přesněji tzv. základní zákon) z roku 1949 v článku 6 odst. 2 výslovně stanovovala, že „péče a výchova dětí jsou přirozeným právem rodičů a jím především náležející povinnost [a] na její výkon dohlíží stát“.¹⁴⁵

Postoj státu i společnosti k tématu rodiny a výchovy byl dlouhodobě spíše konzervativní. Na to měla nepochybný vliv křesťansko-demokratická politická strana CDU, jejímž členem byl všichni západoněmečtí kancléři v prvních dvou desetiletích existence Západního Německa.¹⁴⁶ Pro politiku západoněmeckých vlád tohoto období byl typický důraz na křesťanské hodnoty, podporu manželství a ochranu tradiční rodiny fungující v rámci modelu tzv. muže živitele (v angličtině nazýván též jako tzv. male breadwinner model).¹⁴⁷ Od ženy byla očekávána především péče o děti a domácnost a k nástupu do zaměstnání je stát – na rozdíl od NDR – nijak nevyzýval. Pracující matky bývaly někdy dokonce hanlivě nazývány „Rabenmütter“, tedy krkavčí matky, jelikož podle názorů některých výkonem práce zanedbávaly svoji hlavní povinnost, tedy péči o děti a rodinu.¹⁴⁸

Klíčovou roli v rozšíření tohoto modelu v Západním Německu hrála přirozeně i jeho relativně dlouhotrvající příznivá ekonomická situace nazývaná také jako tzv. hospodářský zázrak. Ten učinil výživu rodiny z jediného příjmu realizovatelnou pro relativně širokou část západoněmeckých rodin.¹⁴⁹ Stejně jako NDR se sice i Západní Německo po konci druhé

¹⁴³ Boelmann, Raute a Schönberg, „Wind of Change?“.

¹⁴⁴ Ingela K. Naumann, „Child care and feminism in West Germany and Sweden in the 1960s and 1970s“, *Journal of European Social Policy* 15, č. 1 (2005): 47–63, DOI: 10.1177/0958928705049162 (staženo 21. března 2023).

¹⁴⁵ Původní znění čl. 6 odst. 2 základního zákona z roku 1949: „Pflege und Erziehung der Kinder sind das natürliche Recht der Eltern und die zuvörderst ihnen obliegende Pflicht. Über ihre Betätigung wacht die staatliche Gemeinschaft.“

¹⁴⁶ „Wahlen zum Deutschen Bundestag seit 1949 – Geschichte der CDU“, Konrad Adenauer Stiftung, <https://www.kas.de/de/web/geschichte-der-cdu/wahlen-zum-deutschen-bundestag-seit-1949> (staženo 22. března 2023).

¹⁴⁷ Cristina G. Andronesu a Matthew E. Carnes, „Value coalitions and policy change: The impact of gendered patterns of work, religion and partisanship on childcare policy across German states“, *Journal of European Social Policy* 25, č. 2 (2015): 159–174, <https://doi.org/10.1177/0958928715573480> (staženo 20. února 2023).

¹⁴⁸ Corbin, „Women in work“.

¹⁴⁹ Joshua Goldstein, Michaela Kreyenfeld, Johannes Huinink, Dirk Konietzka a Heike Trappe, *Familie und*

světové války potýkalo s nedostatkem pracovních sil, to však řešilo především cestou tzv. Gastarbeiterů, tedy pracovníků cizího původu.¹⁵⁰

V souladu s ideou oddělení rodiny a státu a s všeobecně přijímanou odpovědností muže-otce za zaopatření běžné západoněmecké rodiny byla státní podpora rodin v SRN obecně výrazně menšího rozsahu než v NDR a zaměřovala se, především zezачátku, téměř výhradně na rodiny s vyšším počtem dětí a nižšími příjmy.¹⁵¹

Nízká podpora zaměstnanosti žen v SRN znamenala, že výkon zaměstnání byl v praxi relativně složitý i pro ty západoněmecké ženy, které by o něj za jiných okolností zájem měly. Školní rozvrhy dětí byly zpravidla půldenní, podobná byla i provozní doba naprosté většiny západoněmeckých zařízení institucionalizované péče o děti. Dostupnost těchto zařízení byla zároveň nejen ve srovnání s NDR – velice nízká a v mnohých oblastech taková zařízení nebyla k dispozici vůbec.¹⁵² Od výkonu zaměstnání ženy odrazoval i způsob danění příjmů manželských párů, který byl zaveden na konci 50. let. Ten nařizoval manželským párům danit své příjmy společně (Ehegattensplitting) a který zvýhodňoval ty páry, ve kterých jedna osoba vydělávala výrazně méně než druhá.¹⁵³ Nezaměstnaná manželka i potomci měli kromě toho zdravotní pojištění hrazené státem.¹⁵⁴

Pracovala-li žena v Západním Německu, byl pro její kariéru typický tzv. třífázový model (Drei-Phasen-Model). V první fázi, v období před mateřstvím, vykonávala zaměstnání na vyšší, někdy i na plný úvazek. Jako druhá fáze bylo lze označit období porodu a výchovy malých dětí – v této době žena typicky nepracovala. Později, například se začátkem školní docházky nejmladšího potomka, se vrátila do práce, avšak už jen na částečný úvazek – tento

Partnerschaft in Ost- und Westdeutschland (Rostock, Max-Planck-Institut für demografische Forschung, 2010), 11,

https://www.demogr.mpg.de/mediacms/123_main_MPIDR_Familie_und_Partnerschaft_Ost_West.pdf (staženo 20. února 2023).

¹⁵⁰ Boelmann, Raute a Schönberg, „Wind of Change?“.

¹⁵¹ Bundesministerium für Familien, Senioren, Frauen und Jugend, *Familienleben und Familienpolitik in Ost- und Westdeutschland*, 16–18.

¹⁵² Boelmann, Raute a Schönberg, „Wind of Change?“.

¹⁵³ Tatjana Thamerus a Yasemin Yükel, „Warum Deutschland noch immer auf die Hausfrau setzt“, *Der Spiegel*, 3. září 2020, <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/ehgattensplitting-wie-das-steuermode-ll-vor-allem-frauen-benachteiligt-a-d7d0217e-1f78-4f2f-8b9c-e57cbe30d717> (staženo 20. února 2023).

¹⁵⁴ Bundesministerium für Familien, Senioren, Frauen und Jugend, *Familienleben und Familienpolitik in Ost- und Westdeutschland*, 10.

krok je označován jako třetí fáze. Částečný úvazek byl ostatně často využívanou možností pracujících žen v SRN obecně.¹⁵⁵

K určitému posunu ve vnímání žen a rodin došlo v 60. letech v rámci obecné společenské liberalizace, v důsledku čehož se začala vyvíjet i západoněmecká rodinná politika. Přibylo mateřských škol, provozovaných stále zpravidla pouze půl dne. Dětské jesle však byly stále považovány za krajní řešení.¹⁵⁶ S vzrůstajícím zájmem žen o vzdělání a zaměstnání nakonec i v SRN došlo k přijetí opatření, která měla usnadňovat skloubení mateřství a zaměstnání. Byla zavedena například mateřská dovolená (včetně příspěvku na šest měsíců). Později byla upravena i rodičovská dovolená, kterou mohli teoreticky (na rozdíl od NDR) využívat též otcové. V praxi však tuto možnost téměř nevyužívali.¹⁵⁷

I přes popsany závěrečný vývoj západoněmecké rodinné politiky byly rozdíly v životech rodin a matek v Západním a Východním Německu na přelomu 80. a 90. let stále obrovské. Zatímco v NDR bylo v roce 1989 zaměstnáno na 89 procent žen, pracovalo v Západním Německu 56 procent žen a pouze necelá třetina z nich na plný úvazek (na rozdíl od tří čtvrtin pracujících žen v NDR). Rozdíl byl i v demografickém složení pracujících žen. V SRN pracovaly na částečný úvazek především matky, v NDR byla tato možnost využívána naopak častěji ženami v předdůchodovém věku a východoněmecké matky vykonávaly práci typicky na plný úvazek.¹⁵⁸

Jak již bylo naznačeno, byla institucionalizovaná péče o děti do tří let v Západním Německu rozšířená jen velmi málo. Převládající postoj společnosti byl v tomto ohledu stále spíše konzervativní, tedy převážně odmítavý – pokud je to jen trochu možné, měla by se o děti starat především matka, případně rodiče společně. Zároveň se proti navyšování jejich kapacity zařízení institucionalizované péče jednoznačně stavěla i katolická církev, která na

¹⁵⁵ Marina A. Adler a April Brayfield, „East-West Differences in Attitudes about Employment and Family in Germany“, *The Sociological Quarterly* 37, č. 2 (jaro 1996): 245–260, <https://www.jstor.org/stable/4120809> (staženo 20. února 2023).

¹⁵⁶ Felix Berth a Mariana Grgic, „Wie kam die Bildung in die Krippe? Frühe Kindertagesbetreuung im Spiegel von Wissenschaften, Recht und individuellen Einstellungen in Westdeutschland seit den 1960er-Jahren“, in *Bewegungen – Beiträge zum 26. Kongress der Deutschen Gesellschaft für Erziehungswissenschaft*, eds. Isabell van Ackeren, Helmut Bremer, Fabian Kessl, Hans Christoph Koller, Nicolle Pfaff, Caroline Rotter, Dominique Klein a Ulrich Salaschek (Opladen, Berlin, Toronto: Verlag Barbara Budrich, 2020), 447–460.

¹⁵⁷ Bundesministerium für Familien, Senioren, Frauen und Jugend, *Familienleben und Familienpolitik in Ost- und Westdeutschland*, 20–21.

¹⁵⁸ Rosenfeld, Trappe a Gornick, „Gender and Work in Germany“.

dění v SRN měla relativně výrazný vliv.¹⁵⁹ Kapacita dětských jeslí byla proto dlouhodobě tak nízká, že je mělo možnost navštěvovat méně než jedno procento dětí příslušného věku. A ačkoli kapacita začala být později mírně navyšována, západoněmecká společnost měla o zařízení stále velmi nízký zájem – ještě v polovině 80. let navštěvovalo dětské jesle méně než jedno procento západoněmeckých dětí.¹⁶⁰

3.2. Vývoj institucionalizované péče po znovusjednocení SRN

Rozdílné představy východoněmecké a západoněmecké společnosti o rodinném životě a výchově dítěte se znovusjednocením země přirozeně nezmizely. Tyto rozdíly se zároveň samozřejmě netýkaly pouze postojů, ale i samotného systému péče. A tak zatímco na začátku 90. let připadalo na 1000 dětí ve věku do tří let v dětských jeslích v západní části země 18 míst v té východní jich bylo 542.¹⁶¹

I přes odlišné společenské postoje však bylo nutné sladit politiku a fungování znovusjednocené země. Tento běžně užívaný výraz „znovusjednocení“ není zcela přesný. Ve skutečnosti v roce 1990 došlo k zániku NDR a znovupřipojení východní části k SRN, která z právního hlediska existovala dále bez přerušení. V důsledku toho byla v naprosté většině případů východoněmecká právní úprava na území bývalého NDR jednoduše nahrazena tou západoněmeckou (a to včetně velké části rodinné politiky státu).¹⁶²

Vzhledem k výše popsané odlišnosti rodinných politik obou států představovalo toto pro východoněmecké rodiny přirozeně řadu změn. Nově se i na ně vztahoval výše popisovaný specifický způsob danění příjmů, který byl výhodnější pro domácnosti s rozdílnými příjmy. Byly výrazně omezeny benefity a finanční podpora rodin, na kterou byly do té doby ty

¹⁵⁹ Andronescu, Carnes, „Value coalitions and policy change“.

¹⁶⁰ Bundesministerium für Familien, Senioren, Frauen und Jugend, *Familienleben und Familienpolitik in Ost- und Westdeutschland*, 19, 48.

¹⁶¹ Bundesministerium für Familien, Senioren, Frauen und Jugend, *25 Jahre Deutsche Einheit: Gleichstellung und Geschlechtergerechtigkeit in Ostdeutschland und Westdeutschland*, 56.

¹⁶² Burkhard Bastuck, „Unity, Law, and Freedom: Legal Aspects of the Process and Results of German Unification“, *The International Lawyer* 25, č. 1 (jaro 1991): 251–266, <https://core.ac.uk/download/pdf/216911376.pdf> (staženo 21. března 2023).

východoněmecké zvyklé.¹⁶³ Některé z těchto benefitů byly v průběhu 90. let znovuzavedeny na federální úrovni, avšak zdaleka ne v rozsahu, kterého dosahovaly dříve v NDR.¹⁶⁴

Institucionalizované péče o děti byla jednou z oblastí, ve které po znovusjednocení úprava nebyla přímo zrušena a nahrazena. Působnost v této oblasti však byla ve východní části země přesunuta z federální na nižší úroveň. Nejen zřizování a správa, ale i naprostá většina financování provozu institucionalizované péče o děti byly svěřeny komunální správě.¹⁶⁵ V průměru zajišťovaly financování dětských jeslí a obdobných zařízení z bezmála 60 procent jednotlivé okresy (Gemeinde).¹⁶⁶ Objem investic do institucionalizované péče se tak výrazně lišil mezi jednotlivými oblastmi SRN.¹⁶⁷ Téměř ve všech nových spolkových zemích představovaly tyto investice vyšší podíl na jejich HDP než ve starých spolkových zemích. Novou složkou financování provozu zařízení pečujících o jejich potomky byly také rodičovské příspěvky, které v NDR bývaly téměř symbolické – i to byl aspekt institucionalizované péče, na který si východoněmecké rodiny musely nově zvyknout.¹⁶⁸

V období po znovusjednocení došlo v nových spolkových zemích z vícero příčin ke značnému snížení kapacity dětských jeslí a obdobných zařízení. Podnikové dětské jesle, které tvořily přes deset procent kapacity dětských jeslí v NDR, byly rušeny se zánikem či restrukturalizací podniků, v rámci kterých vznikly. Na kapacitu ostatních zařízení měla vliv také obecně komplikovaná ekonomická situace společnosti a nový způsob správy a financování, které již nebylo zajišťováno na celostátní úrovni jako dříve.¹⁶⁹

Kromě toho v průběhu 90. let dočasně poklesl i zájem o tato zařízení. V turbulentním období na přelomu 80. a 90. let došlo k prudkému propadu v porodnosti u východoněmeckých žen

¹⁶³ Hana Hašková a Christina Klenner, „Why did distinct types of dual-earner models in Czech, Slovak and East German societies develop and persist?“, *Zeitschrift für Familienforschung* 22, č. 3 (2010): 266–288, <https://doi.org/10.20377/jfr-258> (staženo 20. února 2023).

¹⁶⁴ Bundesministerium für Familien, Senioren, Frauen und Jugend, *Familienleben und Familienpolitik in Ost- und Westdeutschland*, 22–24.

¹⁶⁵ Martina Schuster a Annegret Tügel, „Die Vereinbarkeit von Beruf, Familie und Kinderziehung: – Ein Vergleich von Leitbildern und Regelungen in der DDR und in der BRD“, *Arbeit und Sozialpolitik* 44, č. 8/9 (srpen – září 1990): 318–325, <http://www.jstor.org/stable/26887938> (staženo 20. února 2023).

¹⁶⁶ Sabine Böttcher a Ronald Gebauer, „Kitas und Kinderziehung in Ost und West“, Bundeszentrale für politische Bildung, naposledy upravené 18. srpna 2020, <https://www.bpb.de/themen/deutsche-einheit/langewege-der-deutschen-einheit/47313/kitas-und-kindererziehung-in-ost-und-west/> (staženo 24. února 2023).

¹⁶⁷ Karsten Hank a Michaela Kreyenfeld, „Does the availability of childcare influence the employment of mothers? Findings from western Germany“, *Population Research and Policy Review* 19, č. 4 (srpen 2000): 317–337, <https://www.jstor.org/stable/40230275> (staženo 20. února 2023).

¹⁶⁸ Böttcher a Gebauer, „Kitas und Kinderziehung in Ost und West“.

¹⁶⁹ Ibid.

– v nových spolkových zemích klesla mezi lety 1990 a 1994 z 1,52 na 0,77 dítěte na ženu.¹⁷⁰ Část žen v produktivním věku také odešla do západní části země.¹⁷¹ Je také pravděpodobné, že pro některé rodiny se možnost institucionalizované péče stala podstatně méně atraktivní v důsledku zavedení rodičovských poplatků.¹⁷² A nakonec se zavedením tříleté rodičovské dovolené začalo přibývat východoněmeckých žen, které se rozhodly pro domácí výchovu svých potomků.¹⁷³ A tak zatímco v roce 1989 východoněmecké dětské jesle navštěvovalo kolem 80 procent příslušných dětí, v letech 1990 až 1991 už to na tomtéž území bylo pouhých 54 procent. Podíl dětí v jeslích v nových spolkových zemích klesl postupně na zhruba 40 procent kolem roku 2007. I tak však stále zůstával (a dlouhodobě zůstává) vyšší než v západní části země.¹⁷⁴

Významným milníkem pro další vývoj institucionalizované péče o děti se stalo – pro některé možná lehce nečekaně¹⁷⁵ – přijetí nové právní úpravy umělého přerušení těhotenství v roce 1992. Předchozí východoněmecká úprava této problematiky v období před znovusjednocením byla výrazně liberálnější než ta západoněmecká. Hledání přijatelného řešení tohoto citlivého tématu proto pro znovusjednocenou zemi nebylo jednoduché.¹⁷⁶

Kompromisu bylo nakonec dosaženo v létě 1992, kdy byl po dlouhých diskuzích přijat zákon o pomoci v těhotenství a rodině.¹⁷⁷ Ten neupravoval pouze samotnou problematiku umělého přerušení těhotenství, nýbrž představoval poměrně komplexní rodinněprávní úpravu

¹⁷⁰ „Fertilitätsrate in Deutschland bis 2021“, Statista, naposledy upravené 3. srpna 2022, <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/36672/umfrage/anzahl-der-kinder-je-frau-in-deutschland/> (staženo 24. února 2023).

¹⁷¹ Christian Bangel, Paul Blickle, Elena Erdmann, Philip Faigle, Andreas Loos, Julian Stahnke, Julius Tröger a Sascha Venohr, „Ost-West-Wanderung: Die Millionen, die gingen“, *Zeit Online*, 2. května 2019, <https://www.zeit.de/politik/deutschland/2019-05/ost-west-wanderung-abwanderung-ostdeutschland-umzug> (staženo 24. února 2023).

¹⁷² Hank a Kreyenfeld, „Does the availability of childcare influence the employment of mothers? Findings from western Germany“, 9–10.

¹⁷³ Ibid.

¹⁷⁴ Bundesministerium für Familien, Senioren, Frauen und Jugend, *25 Jahre Deutsche Einheit: Gleichstellung und Geschlechtergerechtigkeit in Ostdeutschland und Westdeutschland*, 57–58.

¹⁷⁵ Felix Berth, „Späte Folge der Wiedervereinigung? Ein Gedankenspiel über den deutschen Kita-Boom“, *Neue Gesellschaft / Frankfurter Hefte* 68, č. 1–2 (2021): 18–22, <https://www.frankfurter-hefte.de/artikel/spaete-folge-der-wiedervereinigung-3123/> (staženo 25. března 2023).

¹⁷⁶ „Streit um Fristenregelung“, *Deutsche Einheit* 1990, Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur, <https://deutsche-einheit-1990.de/ministerien/mfff/schwangerschaftsabbruch/> (staženo 25. března 2023).

¹⁷⁷ Celý název zákona: Gesetz zum Schutz des vorgeburtlichen/werdenden Lebens, zur Förderung einer kinderfreundlicheren Gesellschaft, für Hilfen im Schwangerschaftskonflikt und zur Regelung des Schwangerschaftsabbruchs (Schwangeren- und Familienhilfegesetz) vom 27. Juli 1992, dostupný zde: https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?start=//*%5B@attr_id=%27bgbl192s1398.pdf%27%5D (staženo 28. března 2023).

podpory v těhotenství a při výchově dětí.¹⁷⁸ Pro fungování institucionalizované péče v zemi byl však naprosto klíčový článek 5 zákona, který garantoval místo v mateřské škole každému dítěti staršímu tří let až do nástupu do školy a který zároveň sliboval zajistit dostatečnou kapacitu v rámci institucionalizované péče pro děti do tří let věku.¹⁷⁹ Článek 5 vstoupil v účinnost v roce 1996.¹⁸⁰

Konkrétní podoba nároku se v jednotlivých spolkových zemích lišila. V řadě z nich děti například mají dodnes nárok pouze na určitý počet hodin v mateřské škole denně¹⁸¹, jelikož podle federální úpravy se garance místa musí vztahovat pouze na půl dne.¹⁸² I tak však uzákonění tohoto nároku znamenalo přelomovou a progresivní úpravu v oblasti rodinné politiky, kterou lze s ohledem na dlouhodobě stoupající zájem rodičů o umístění dítěte do zařízení institucionalizované péče považovat za krok jednoznačně správným směrem.¹⁸³ V návaznosti na ni vstoupily v účinnost zákon o rozšíření denní institucionalizované péče o děti¹⁸⁴ v roce 2005 zákon na podporu dětí v roce 2008¹⁸⁵. Jejich cílem bylo již navýšit a učinit dostupnější kapacitu zařízení pečujících o děti do tří let věku v zemi. Nárok na místo v zařízení institucionalizované péče byl v roce 2013 rozšířen i na děti starší jednoho roku.¹⁸⁶

¹⁷⁸ Erhard Denninger a Winfried Hassemer, „Zum Verfahren zu §§ 218 ff. StGB vor dem Bundesverfassungsgericht“, *Kritische Vierteljahresschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft (KritV)* 76, č. 1 (1993): 78–127, <https://www.jstor.org/stable/43126880> (staženo 24. března 2023).

¹⁷⁹ Původní znění vybraných částí článku 5 zákona o podpoře v těhotenství a rodině:

„(2) Die Träger der öffentlichen Jugendhilfe und die kreisangehörigen Gemeinden ohne Jugendamt haben darauf hinzuwirken, daß

1. Für jedes Kind vom vollendeten dritten Lebensjahr an bis zum Schuleintritt ein Platz zum Kindergarten zur Verfügung steht,
2. Das Betreuungsangebot für Kinder im Alter unter drei Jahren [...] bedarfsgerecht ausgebaut wird [...].“

¹⁸⁰ „Der Rechtsanspruch auf einen Kita-Platz“, *Tagesschau*, 30. května 2012, <https://www.tagesschau.de/inland/hgkitaplatz100.html> ((staženo 25. března 2023).

¹⁸¹ Kompletní seznam prováděcích předpisů spolkových zemí je dostupný zde: „Ausführungsgesetze der Länder zu Tageseinrichtungen für Kinder (Kitagesetze)“, Deutscher Bildungsserver, naposledy upravené 2. března 2017, <https://www.bildungsserver.de/kitagesetze-der-bundeslaender-1899-de.html> (staženo 25. března 2023).

¹⁸² *Tagesschau*, „Der Rechtsanspruch auf einen Kita-Platz“.

¹⁸³ Nina Dinkelmeyer, „Die 342.000-Plätze-Lücke wird zu Gefahr für die deutsche Wirtschaft“, *Die Welt*, 12. října 2010, <https://www.welt.de/wirtschaft/karriere/bildung/article217656226/Kita-Plaetze-Der-Mangel-wird-zur-Gefahr-fuer-Deutschlands-Wirtschaft.html> (staženo 25. března 2023).

¹⁸⁴ Gesetz zum qualitätsorientierten und bedarfsgerechten Ausbau der Tagesbetreuung für Kinder (Tagesbetreuungsbaugesetz) vom 27. Dezember 2004, dostupný zde: https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?startbk=Bundesanzeiger_BGBI&start=//*%5b@attr_id=%27bgbl104s3852.pdf%27%5d (staženo 28. března 2023).

¹⁸⁵ Gesetz zur Förderung von Kindern unter drei Jahren in Tageseinrichtungen und in Kindertagespflege (Kinderförderungsgesetz) vom 10. Dezember 2008, dostupný zde: https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?startbk=Bundesanzeiger_BGBI&start=//*%5b@attr_id=%27bgbl108s2403.pdf%27%5d (staženo 28. března 2023).

¹⁸⁶ „Familienpolitische Wende: 5 Jahre Rechtsanspruch auf Krippenplatz“, Bundeszentrale für politische Bildung, naposledy upravené 30. července 2018, <https://www.bpb.de/kurz-knapp/hintergrund->

V západoněmeckém parlamentu byla shodou okolností projednávána obdobná úprava práva na místo v mateřské škole těsně před pádem železné opony v létě 1989. Ta však byla nakonec pod nátlakem konzervativní části komory z daného návrhu vyňata a přijata tedy nebyla.¹⁸⁷ Ani v Rakousku¹⁸⁸, ani ve Švýcarsku¹⁸⁹, které jsou v mnohém se západní částí Německa srovnatelné¹⁹⁰, neexistuje například nárok dítěte na místo v mateřské škole dodnes.¹⁹¹ Je otázkou, zda by situace v západní části Německa nebyla dnes stejná či minimálně podobná těm v Rakousku či Švýcarsku, pokud by nebylo nucené dosáhnout kompromisu mezi tamější konzervativní rodinnou politikou a natolik odlišnou rodinnou politikou Východního Německa.

aktuell/273375/familienpolitische-wende-5-jahre-rechtsanspruch-auf-krippenplatz/ (staženo 25. března 2023).

¹⁸⁷ Berth, „Späte Folge der Wiedervereinigung?“.

¹⁸⁸ V Rakousku je avizováno přijetí práva dítěte na místo v institucionalizované péči od podzimu roku 2023 pro děti starší dvou let a od roku 2025 pro děti starší jednoho roku.

„Startet der Rechtsanspruch auf Kinderbetreuung noch 2023?“, *Meinbezirk.at*, 10. února 2023, https://www.meinbezirk.at/tirol/c-politik/startet-der-rechtsanspruch-auf-kinderbetreuung-noch-2023_a5864395 (staženo 25. března 2023).

¹⁸⁹ Saskia Baumgartner, „Recht auf Betreuungsplatz“, *Schaffhauser Nachrichten*, 3. srpna 2017, <https://www.shn.ch/region/neuhausen/2017-08-03/recht-auf-betreuungsplatz-ab-einem-jahr> (staženo 25. března 2023).

¹⁹⁰ Berth, „Späte Folge der Wiedervereinigung?“.

¹⁹¹ Stav k 1. dubnu 2023.

Závěr

Cílem bakalářské práce bylo především popsat význam, vývoj a fungování institucionalizované péče o děti do tří let věku v rámci rodinné politiky NDR. Tyto poznatky se práce následně pokusila porovnat nejen s rodinnou politikou v Západním Německu, ale i s vývojem této oblasti v období po znovusjednocení země za účelem zhodnocení míry východoněmeckého vlivu na další vývoj rodinné politiky v Německu. Zvoleným postupem pro dosažení tohoto cíle bylo převážně studium sekundární literatury, jakož i analýza dobových statistických údajů.

Na základě získaných poznatků bylo možné konstatovat, že institucionalizovaná péče o děti do tří let věku hrála pro východoněmecký stát i společnost významnou roli. Zajištění dostatečné dostupnosti zařízení institucionalizované péče bylo jednou z hlavních metod státu, kterými se snažil zajistit co nejvyšší zaměstnanost žen, včetně matek. Ta byla pro Východní Německo důležitá ze dvou hlavních důvodů. Jedním z nich byl ideologický význam plné zaměstnanosti, důraz na niž byl typický pro socialistické státní zřízení. Zároveň však byla vysoká zaměstnanost ve východoněmecké společnosti důležitá i z čistě hospodářských důvodů, a to především v prvních desetiletích po konci druhé světové války. Stát proto postupně vybudoval rozsáhlý centrálně spravovaný systém institucionalizované péče, který se přes řadu prokazatelných nedostatků postupně stal nezastupitelným v životech mnoha východoněmeckých rodin.

V Západním Německu se rodinná politika včetně institucionalizované péče o děti rozvíjela značně odlišně. Rodina a její postavení ve společnosti byly vnímány zcela jinak. Ženy se podle rozšířených konzervativních postojů v zemi měly věnovat zejména domácnosti a výchově potomků. Velká část západoněmecké společnosti byla zároveň v dostatečně silné ekonomické pozici na to, aby žena nemusela chodit do práce z finančních důvodů. Zařízení institucionalizované péče tedy v očích mnohých neměly být pro „běžné“ západoněmecké rodiny vůbec potřebné, jelikož péči o děti se měly plně věnovat matky. Nízký zájem vedení státu o zřizování zařízení institucionalizované péče o děti se nezměnil ani s postupně vzrůstajícím zájmem žen o vzdělání a zaměstnání, a tak kapacita tohoto systému zůstala až do znovusjednocení mizivá.

Znovusjednocení pro občany zaniklého Východního Německa představovalo období plné změn a oblast institucionalizované péče včetně té o děti do tří let nebyla výjimkou. Začala

tedy nová éra institucionalizované péče. Došlo k rozsáhlým strukturálním změnám ve fungování celého systému, k významnému poklesu kapacity, a tím pádem i dostupnosti míst. O místa v ní však po čase začal dlouhodobě vzrůstat zájem v celé zemi, včetně její západní části.

Klíčovým okamžikem ve vývoji systému institucionalizované péče o děti bylo zákonné zakotvení práva dítěte staršího tří let na místo v mateřské škole. To bylo uzákoněné na začátku 90. let v rámci snahy o nalezení kompromisu mezi západoněmeckou a východoněmeckou rodinnou politikou. V návaznosti na tento krok bylo později přijato i usnesení o právu dítěte mladšího tří let na místo v dětských jeslích jakož i další kroky směřující k podpoře systému institucionalizované péče o děti včetně těch nejmladších. Odkaz východoněmecké tradice silného systému institucionalizované péče je tedy dodnes ve vývoji německé rodinné politiky více než patrný.

Západní část Německa se především v období po znovusjednocení proti fungování a politice NDR poměrně výrazně vymezovala¹⁹². To bylo v mnohém nepochybně na místě – Východní Německo bylo nesvobodný a nedemokratický stát s krachujícím hospodářstvím. Zároveň lze však polemizovat nad tím, zda konkrétně v případě institucionalizované péče o děti nepředstavoval s ohledem na popsané důsledky střet konzervativní západoněmecké úpravy s rozvinutým východoněmeckým systémem péče z dlouhodobého hlediska naopak přínos pro vývoj celé země.

Oblast výzkumu by šlo jistě rozšířit analogicky o další stupně institucionalizované péče o děti, kde lze předpokládat obdobný vývoj. Dále by mohlo být přínosné zaměřit se na odlišnosti ve fungování systému péče v rámci jednotlivých spolkových zemích, které mohou s ohledem na různé historické zkušenosti a postoje ve společnosti přistupovat k problematice odlišně. S rodinnou politikou souvisí jistě i postavení muže a ženy v domácnosti a na trhu práce, rozdíly v čemž mezi východem a západem země by také bylo jistě zajímavé analyzovat.

¹⁹² Berth, „Späte Folge der Wiedervereinigung?“.

Summary

The aim of this bachelor thesis is to describe the significance, evolution and workings of institutionalised child care (“child care”) for children under the age of three in the context of the family policy of the German Democratic Republic (GDR). Additionally, this thesis aims to compare these findings not only with the family policy in West Germany, but also with the evolution in this area in the post-reunification period in order to assess the degree of East German influence on the subsequent evolution of family policy in Germany. The primary approach chosen to achieve this goal was the study of secondary literature, supported by analysis of contemporary statistical data.

The thesis is divided into three chapters. The first chapter is dedicated to the family policy of the GDR in general, with an emphasis on women’s employment, a crucial topic for the East German government. The next chapter focuses on the child care system for children under the age of three itself. It describes the evolution of the state's approach in this field, not only regarding the significance but also the nature of child care, which underwent significant changes during the GDR's existence. It also examines the inner workings of the child care system as well as its resources, including staff. It does not neglect the known effects of the child care facilities on the children themselves.

The final chapter discusses the parallel evolution of the child care system (or rather lack thereof) in West Germany, influenced by a markedly different political and social situation. It describes the partial disintegration and significant transformation of the child care system in Germany after its reunification in 1990.

The East German centrally administered child care system was massive, not only in its physical scale, but also as an institution that gradually became indispensable in the lives of many East German families. Child care for children under the age of three truly played an integral role for the East German state and society. In West Germany, family policy, including child care, evolved very differently. Women were mostly expected to focus on the household and the upbringing of their offspring. Therefore, child care was generally considered not necessary, and its capacity remained meagre up until the reunification.

The reunification represented a turbulent period of change for the citizens of the now-defunct East Germany. It affected various aspects of the society, including the child care system. Consequently, the capacity and availability of places in child care facilities

decreased considerably. Eventually, however, the demand for places in child care has started to rise steadily, even in the western part of the country. A key moment in the evolution of the German child care system was the legal recognition of the right of a child over three years of age to a place in a kindergarten, which was adopted in the early 1990s as part of an attempt to find a compromise between West and East German family policy. From then, the German state slowly began to focus on further expansion and improvement of its child care system, including the legally recognizing the right of a child over one year of age to a place in a day care facility.

From the findings in the thesis, it can be deduced that the East German legacy of a strong child care system has helped shape German family policy in this regard after the reunification in a way which has been proven beneficial in the long run.

Použitá literatura

- Adler, Marina A. a April Brayfield. „East-West Differences in Attitudes about Employment and Family in Germany“. *The Sociological Quarterly* 37, č. 2 (jaro 1996): 245–260, <https://www.jstor.org/stable/4120809> (staženo 20. února 2023).
- Ahnert, Lieselotte a Michael E. Lamb. „The East German Child Care System Associations With Caretaking and Caretaking Beliefs, and Children’s Early Attachment and Adjustment“. *American Behavioral Scientist* 44, č. 11 (červenec 2001): 1843–1863, DOI:10.1177/00027640121958186 (staženo 4. března 2023).
- Ahnert, Lieselotte, Michael E. Lamb a Katrin Seltenheim. „Infant-care provider attachments in contrasting German child care settings I: Group-oriented care before German reunification“. *Infant Behavior and Development* 23, č. 2 (únor 2000): 197–209, DOI: 10.1016/S0163-6383(01)00036-4 (staženo 20. února 2023).
- Andronescu, Cristina G. a Matthew E. Carnes. „Value coalitions and policy change: The impact of gendered patterns of work, religion and partisanship on childcare policy across German states“. *Journal of European Social Policy* 25, č. 2 (2015): 159–174, <https://doi.org/10.1177/0958928715573480> (staženo 20. února 2023).
- Bangel, Christian, Paul Blicke, Elena Erdmann, Philip Faigle, Andreas Loos, Julian Stahnke, Julius Tröger a Sascha Venohr. „Ost-West-Wanderung: Die Millionen, die gingen“. *Zeit Online*, 2. května 2019, <https://www.zeit.de/politik/deutschland/2019-05/ost-west-wanderung-abwanderung-ostdeutschland-umzug> (staženo 24. února 2023).
- Bastuck, Burkhard. „Unity, Law, and Freedom: Legal Aspects of the Process and Results of German Unification“. *The International Lawyer* 25, č. 1 (jaro 1991): 251–266, <https://core.ac.uk/download/pdf/216911376.pdf> (staženo 21. března 2023).
- Baumgartner, Saskia. „Recht auf Betreuungsplatz“. *Schaffhauser Nachrichten*, 3. srpna 2017, <https://www.shn.ch/region/neuhausen/2017-08-03/recht-auf-betreuungsplatz-ab-einem-jahr> (staženo 25. března 2023).
- Becker, Gary S., William H. J. Hummbard a Kevin M. Murphy. „Explaining the Worldwide Boom in Higher Education of Women“. *Journal of Human Capital* 4, č. 3 (září 2010): 203–241, <https://doi.org/10.1086/657914> (staženo 23. února 2023).
- Berth, Felix a Mariana Grgic. „Wie kam die Bildung in die Krippe? Frühe Kindertagesbetreuung im Spiegel von Wissenschaften, Recht und individuellen Einstellungen in Westdeutschland seit den 1960er-Jahren“. In *Bewegungen – Beiträge zum 26. Kongress der Deutschen Gesellschaft für Erziehungswissenschaft*, eds. Isabell van Ackeren, Helmut Bremer, Fabian Kessler, Hans Christoph Koller, Nicolle Pfaff, Caroline Rotter, Dominique Klein a Ulrich Salaschek. Opladen, Berlin, Toronto: Verlag Barbara Budrich, 2020, 447–460.
- Berth, Felix. „Späte Folge der Wiedervereinigung? Ein Gedankenspiel über den deutschen Kita-Boom“. *Neue Gesellschaft / Frankfurter Hefte* 68, č. 1–2 (2021): 18–22, <https://www.frankfurter-hefte.de/artikel/spaete-folge-der-wiedervereinigung-3123/>

(staženo 25. března 2023).

- Block, Jessica. „Parlamentarische Entwicklungen in beiden deutschen Staaten“. Bundeszentrale für politische Bildung. Naposlady upravené 12. listopadu 2018. <https://www.bpb.de/themen/zeit-kulturgeschichte/frauenwahlrecht/279358/parlamentarische-entwicklungen-in-beiden-deutschen-staaten/#node-content-title-0> (staženo 15. února 2023).
- Boelmann, Barbara, Anna Raute a Uta Schönberg. „Wind of Change? Cultural Determinants of Maternal Labor Supply“. *ECONtribute Discussion Paper*, č. 90 (2021): 1–55, <http://hdl.handle.net/10419/237335> (staženo 11. února 2023).
- Boßdorf, Ursula, Christa Grosch a Gerda Niebsch. „Schutz der Gesundheit von Kindern und Jugendlichen – Gesundheitliche Betreuung von Kindern in Kindereinrichtungen“. In *Kindheit in der DDR – die gegenwärtige Vergangenheit*, eds. Dieter Kirchhöfer, Gerhart Neuner, Irmgard Steiner, Christa Uhlig. Berlin: Verlag Peter Lang, 2003, 127–132.
- Böttcher, Sabine a Ronald Gebauer. „Kitas und Kinderziehung in Ost und West“. Bundeszentrale für politische Bildung. Naposlady upravené 18. srpna 2020. <https://www.bpb.de/themen/deutsche-einheit/lange-wege-der-deutschen-einheit/47313/kitas-und-kindererziehung-in-ost-und-west/> (staženo 24. února 2023).
- Braches-Chyrek, Rita. *Theorien, Konzepte und Ansätze der Kindheitspädagogik*. Frankfurt/M.: Wochenschau Verlag, 2021.
- Buchheim, Christoph. „Die Wirtschaftsordnung als Barriere des gesamtwirtschaftlichen Wachstums in der DDR“. *VSWG: Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 82, č. 2 (1995): 194–210, <https://www.jstor.org/stable/20738296> (staženo 3. dubna 2023).
- Buchheim, Christoph. „Kriegsfolgen und Wirtschaftswachstum in der SBZ/DDR“. *Geschichte und Gesellschaft* (říjen – prosinec 1999): 515–529, <https://www.jstor.org/stable/40185959> (staženo 11. února 2023).
- Bundesagentur für Arbeit. „Tag der Deutschen Einheit: In Ostdeutschland verdienen Frauen weiterhin mehr als Männer“. Naposlady upravené 1. října 2022. <https://www.arbeitsagentur.de/presse/2022-43-ostdeutsche-frauen-verdienen-mehr-als-meanner> (staženo 14. února 2023).
- Bundesinstitut für Bevölkerungsforschung. „Säuglingssterblichkeit in West- und Ostdeutschland (1946–2020)“. <https://www.bib.bund.de/DE/Fakten/Fakt/S11-Saeuglingssterblichkeit-West-Ost-ab-1946.html> (staženo 10. března 2023).
- Bundesministerium für Familien, Senioren, Frauen und Jugend. *25 Jahre Deutsche Einheit: Gleichstellung und Geschlechtergerechtigkeit in Ostdeutschland und Westdeutschland*. Berlin: Bundesministerium für Familien, Senioren, Frauen und Jugend, 2015, <https://www.bmfsfj.de/resource/blob/93168/8018cef974d4ecaa075ab3f46051a479/>

25-jahre-deutsche-einheit-gleichstellung-und-geschlechtergerechtigkeit-in-ostdeutschland-und-westdeutschland-data.pdf (staženo 21. února 2023).

Bundesministerium für Familien, Senioren, Frauen und Jugend. *Familienleben und Familienpolitik in Ost- und Westdeutschland*. Berlin: Bundesministerium für Familien, Senioren, Frauen und Jugend, 2022, <https://www.bmfsfj.de/resource/blob/198762/3ffb71ba91a5228bca7d2b409784ff13/mff-familienpolitik-ost-west-data.pdf> (staženo 10. února 2023).

Bundesministerium für Familien, Senioren, Frauen und Jugend. *Männliche Fachkräfte in Kindertagesstätten*. Berlin: Bundesministerium für Familien, Senioren, Frauen und Jugend, 2015, <https://www.bmfsfj.de/resource/blob/94268/a974404ff4a9f51a20136bfc8a1e2047/maennliche-fachkraefte-kitas-data.pdf> (staženo 10. února 2023).

Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur. „Streit um Fristenregelung“. Deutsche Einheit 1990. <https://deutsche-einheit-1990.de/ministerien/mfff/schwangerschaftsabbruch/> (staženo 25. března 2023).

Bundeszentrale für politische Bildung. „Die erste und letzte freie Wahl in der DDR“. Naposledy upravené 17. března 2020. <https://www.bpb.de/kurz-knapp/hintergrund-aktuell/202873/die-erste-und-letzte-freie-wahl-in-der-ddr/> (staženo 16. dubna 2023).

Bundeszentrale für politische Bildung. „Familienpolitische Wende: 5 Jahre Rechtsanspruch auf Krippenplatz“. Naposledy upravené 30. července 2018. <https://www.bpb.de/kurz-knapp/hintergrund-aktuell/273375/familienpolitische-wende-5-jahre-rechtsanspruch-auf-krippenplatz/> (staženo 25. března 2023).

Corbin, Dakota. „Women in work: how East Germany’s socialist past has influenced West German mothers“. *The Conversation*, 12. října 2020, <https://theconversation.com/women-in-work-how-east-germanys-socialist-past-has-influenced-west-german-mothers-147588> (staženo 11. února 2023).

Cornelius, Ivar. „Familien- und Bevölkerungspolitik in der DDR: – Ein Beitrag zur Bestandsaufnahme und Analyse“, *Arbeit und Sozialpolitik* 44, č. 8/9 (srpen/září 1990): 308–316, <https://www.jstor.org/stable/26887936> (staženo 16. února 2023).

Cross, Corey. „Before the Wall: East Germans, Communist Authority, and the Mass Exodus to the West“. *The Historical Journal* 45, č. 2 (červen 2002): 459–480, <https://www.jstor.org/stable/3133653> (staženo 11. února 2023).

CVCE.eu. „Chancellor Kohl’s role in unification“. <https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/721f9429-9056-4752-8419-7a060147d34b> (staženo 20. února 2023).

České televize. „Walter Ulbricht“. Lidé. <https://www.ceskatelevize.cz/lide/walter-ulbricht/> (staženo 11. února 2023).

Denninger, Erhard a Winfried Hassemer. „Zum Verfahren zu §§ 218 ff. StGB vor dem

- Bundesverfassungsgericht“. *Kritische Vierteljahresschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft (KritV)* 76, č. 1 (1993): 78–127, <https://www.jstor.org/stable/43126880> (staženo 24. března 2023).
- Der Spiegel*. „Große Unterschiede bei der Kinderbetreuung zwischen Ost und West“. 20. srpna 2020, <https://www.spiegel.de/panorama/bildung/statistisches-bundesamt-grosse-unterschiede-bei-der-kinderbetreuung-zwischen-ost-und-west-a-44f0e75a-4315-4546-a9ec-b80480244f92> (staženo 14. února 2023).
- Deutscher Bildungsserver. „Ausführungsgesetze der Länder zu Tageseinrichtungen für Kinder (Kitagesetze)“. Naposledy upravené 2. března 2017. <https://www.bildungsserver.de/kitagesetze-der-bundeslaender-1899-de.html> (staženo 25. března 2023).
- Dinkelmeyer, Nina. „Die 342.000-Plätze-Lücke wird zu Gefahr für die deutsche Wirtschaft“. *Die Welt*, 12. října 2010, <https://www.welt.de/wirtschaft/karriere/bildung/article217656226/Kita-Plaetze-Der-Mangel-wird-zur-Gefahr-fuer-Deutschlands-Wirtschaft.html> (staženo 25. března 2023).
- Douma, Eva. „Die Entwicklung des Familiengesetzbuches der DDR 1945–1966: Frauen- und Familienpolitik im Spannungsfeld zwischen theoretischer Grundlage und realexistenter wirtschaftlicher Situation“. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung* 111, č. 1 (1994): 592–620, <https://doi.org/10.7767/zrgga.1994.111.1.592> (staženo 11. února 2023).
- Duggan, Lynn. „East and West German Family Policy Compared: The Distribution of Childrearing Costs“. *Comparative Economic Studies* 45 (2003): 63–86, DOI: 10.1057/palgrave.ces.8100002 (staženo 12. února 2023).
- Familiengesetzbuch der Deutschen Demokratischen Republik vom 20. Dezember 1965. Dostupný zde: <https://www.verfassungen.de/ddr/familiengesetzbuch65.htm> (staženo 28. března 2023).
- Fischer, Pamela. „Abortion in post-communist Germany: The end of Muttipolitik and a still birth for feminism“. *Women's Studies International Forum* 28 (2005): 21–36, <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2005.02.002> (staženo 11. února 2023).
- Fuchs, Stefan. „Pädagogik-Professor: DDR war nicht familienfreundlich“. *Die Tagespost*, 4. ledna 2023, <https://www.die-tagespost.de/politik/paedagogik-professor-ddr-war-nicht-familienfreundlich-art-234639> (staženo 16. února 2023).
- Funk, Albert. „25 Jahre nach der Währungsunion: Der Osten Deutschlands liegt zurück“. *Tagesspiegel*, 27. června 2015, <https://www.tagesspiegel.de/wirtschaft/der-osten-deutschlands-liegt-zuruck-4847371.html> (staženo 21. března 2023).
- Geisler, Esther a Michaela Kreyenfeld. „Müttererwerbstätigkeit in Ost- und Westdeutschland – Eine Analyse mit den Mikrozensen 1991–2002“. *Zeitschrift für Familienforschung* 18, č. 3 (2006): 333–360, https://www.demogr.mpg.de/publications/files/2354_1386245853_1_pdf.pdf

(staženo 11. února 2023).

Gesetz der Arbeit der Deutschen Demokratischen Republik vom 12. April 1961. Dostupný zde: <https://www.verfassungen.de/ddr/gesetzbuchderarbeit61.htm> (staženo 28. března 2023).

Gesetz über das einheitliche Bildungssystem vom 25. Februar 1965. Dostupný zde: <https://www.verfassungen.de/ddr/schulgesetz65.htm> (staženo 11. února 2023).

Gesetz über den Mutter- und Kinderschutz und die Rechte der Frau vom 27. September 1950. Dostupný zde: <https://www.verfassungen.de/ddr/mutterkindgesetz50.htm> (staženo 28. března 2023).

Gesetz über die Unterbrechung der Schwangerschaft vom 9. März 1972. Dostupný zde: <https://www.verfassungen.de/ddr/schwangerschaftsunterbrechung72.htm> (staženo 28. března 2023).

Gesetz zum qualitätsorientierten und bedarfsgerechten Ausbau der Tagesbetreuung für Kinder (Tagesbetreuungsbaugesetz) vom 27. Dezember 2004. Dostupný zde: https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?startbk=Bundesanzeiger_BGBI&start=//%5b@attr_id=%27bgbl104s3852.pdf%27%5d (staženo 28. března 2023).

Gesetz zur Förderung von Kindern unter drei Jahren in Tageseinrichtungen und in Kindertagespflege (Kinderförderungsgesetz) vom 10. Dezember 2008. Dostupný zde: https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?startbk=Bundesanzeiger_BGBI&start=//%5b@attr_id=%27bgbl108s2403.pdf%27%5d (staženo 28. března 2023).

Gesetz zum Schutz des vorgeburtlichen/werdenden Lebens, zur Förderung einer kinderfreundlicheren Gesellschaft, für Hilfen im Schwangerschaftskonflikt und zur Regelung des Schwangerschaftsabbruchs (Schwangeren- und Familienhilfegesetz) vom 27. Juli 1992. Dostupný zde: https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?start=//%5B@attr_id=%27bgbl192s1398.pdf%27%5D (staženo 28. března 2023).

Goldstein, Joshua, Michaela Kreyenfeld, Johannes Huinink, Dirk Konietzka a Heike Trappe. *Familie und Partnerschaft in Ost- und Westdeutschland*. Rostock, Max-Planck-Institut für demografische Forschung, 2010. https://www.demogr.mpg.de/mediacms/123_main_MPIDR_Familie_und_Partnerschaft_Ost_West.pdf (staženo 20. února 2023).

Görtemaker, Manfred. „Probleme der inneren Einigung“. Bundeszentrale für politische Bildung. Naposledy upravené 26. března 2009. <https://www.bpb.de/themen/deutsche-einheit/deutsche-teilung-deutsche-einheit/43787/probleme-der-inneren-einigung/> (staženo 21. března 2023).

Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Dostupný zde: <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html> (staženo 28. března 2023).

Hank, Karsten a Michaela Kreyenfeld. „Does the Availability of Child Care Influence the

- Employment of Mothers? Findings from Western Germany“. *Population Research and Policy Review* 19, č. 4 (srpen 2000): 317–337, <https://www.jstor.org/stable/40230275> (staženo 20. února 2023).
- Hank, Karsten, Katja Tillmann a Gert G. Wagner. „Außerhäusliche Kinderbetreuung in Ostdeutschland vor und nach der Wiedervereinigung. Ein Vergleich mit Westdeutschland in den Jahren 1990–1999“. *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft* 26, č. 1 (únor 2001): 1–18, <https://www.demogr.mpg.de/Papers/Working/wp-2001-003.pdf> (staženo 15. února 2023).
- Harsch, Donna. „Between state policy and private sphere“. *Clio. Women, Gender, History*, č. 41 – “Real socialism” and the challenge of gender (2015): 85–105, <https://www.jstor.org/stable/10.2307/26273631> (staženo 11. února 2023).
- Hašková, Hana a Christina Klenner. „Why did distinct types of dual-earner models in Czech, Slovak and East German societies develop and persist?“. *Zeitschrift für Familienforschung* 22, č. 3 (2010): 266–288, <https://doi.org/10.20377/jfr-258> (staženo 20. února 2023).
- Israel, Agathe. „Frühe Fremdbetreuung in der DDR“. Bundeszentrale für politische Bildung. Naposledy upravené 17. listopadu 2017. <https://www.bpb.de/themen/deutschlandarchiv/259587/fruehe-fremdbetreuung-in-der-ddr/> (staženo 20. února 2023).
- Israel, Agathe. „Krippenerziehung in der DDR – Frühe Kindheit in der staatlichen Institution“. *KiTa Fachtexte* (2015), https://www.kita-fachtexte.de/fileadmin/Redaktion/Publikationen/KiTaFT_Israel_DDR_2015.pdf (staženo 20. února 2023).
- Kaminsky, Anna. „(Verordnete) Emanzipation?“. Bundeszentrale für politische Bildung. Naposledy upravené 5. března 2019. <https://www.bpb.de/themen/deutschlandarchiv/286988/verordnete-emanzipation/> (staženo 15. února 2023).
- Kittel, Claudia. „Heime für Säuglinge und Kleinkinder in der DDR“. In *Jugendhilfe und Heimerziehung im Sozialismus: Beiträge zur Aufarbeitung der Sozialpädagogik in der DDR*, eds. Karsten Laudien, Anke Dreier-Horning. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2016): 127–148.
- Konrad Adenauer Stiftung. „Wahlen zum Deutschen Bundestag seit 1949 – Geschichte der CDU“. <https://www.kas.de/de/web/geschichte-der-cdu/wahlen-zum-deutschen-bundestag-seit-1949> (staženo 22. března 2023).
- Kranz, Susanne. „Women’s Role in the German Democratic Republic and the State’s Policy Toward Women“. *Journal of International Women’s Studies* 7, č. 1 (listopad 2005): 69–83, <https://vc.bridgew.edu/jiws/vol7/iss1/6> (staženo 11. února 2023).
- Martens, Bernd. „Wirtschaftlicher Zusammenbruch und Neuanfang nach 1990“. Bundeszentrale für politische Bildung. Naposledy upravené 27. května 2020.

- <https://www.bpb.de/themen/deutsche-einheit/lange-wege-der-deutschen-einheit/47133/wirtschaftlicher-zusammenbruch-und-neuanfang-nach-1990/> (staženo 25. února 2023).
- Marx Ferree, Myra. „After the wall: Explaining the status of women in the former GDR“. *Sociological Focus* 28, č. 1 (únor 1995): 9–22, <https://www.jstor.org/stable/20831720> (staženo 11. února 2023).
- Marx Ferree, Myra. „The Rise and Fall of ‘Mommy Politics’: Feminism and Unification in (East) Germany“. *Feminist Studies* 19, č. 1 (jaro 1993): 89–115, <https://www.jstor.org/stable/3178354> (staženo 11. února 2023).
- MDR.de. „Frauen in der DDR“. 14. prosince 2020, <https://www.mdr.de/geschichte/eure-geschichte/themen/alltag-nischenkultur/frauen/frauen158.html> (staženo 11. února 2023).
- Meinbezirk.at. „Startet der Rechtsanspruch auf Kinderbetreuung noch 2023?“. 10. února 2023, https://www.meinbezirk.at/tirol/c-politik/startet-der-rechtsanspruch-auf-kinderbetreuung-noch-2023_a5864395 (staženo 25. března 2023).
- Meyer, Sibylle a Eva Schulze. „After the Fall of the Wall: The Impact of the Transition on East German Women“. *Political Psychology* 19, č. 1 (březen 1998): 95–116, <https://www.jstor.org/stable/3792116> (staženo 24. března 2023).
- Molyneux, Maxine. „Family Reform in Socialist States: The Hidden Agenda“. *Feminist Review*, č. 21 (zima 1985): 47–64, <https://doi.org/10.2307/1394839> (staženo 11. února 2023).
- Mühling, Tanja a Jessica Schreyer. *Beziehungsverläufe in West- und Ostdeutschland – Stabilität und Übergänge*. Bamberg: Staatsinstitut für Familienforschung an der Universität Bamberg, 2012, <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-46923-0> (staženo 11. února 2023).
- Naumann, Ingela K. „Child care and feminism in West Germany and Sweden in the 1960s and 1970s“. *Journal of European Social Policy* 15, č. 1 (2005): 47–63, DOI: 10.1177/0958928705049162 (staženo 21. března 2023).
- Nickel, Hildegard Maria. „Women and Women’s Policies in East and West Germany, 1945–1950“. In *Social Transformation and the Family in Post-Communist Germany*, eds. Eva Kolinsky. London: MacMillan Press Ltd, 1998, 23–36, <https://doi.org/10.25595/315> (staženo 28. března 2023).
- Niedersächsisches Institut für frühkindliche Bildung und Entwicklung. „In Deutschland fehlen immer mehr Krippenplätze“. <https://www.nifbe.de/infoservice/aktuelles/1777-in-deutschland-fehlen-immer-mehr-krippenplaetze> (staženo 14. února 2023).
- Nieman, P., S. Shea. „Effective discipline for children“. *Paediatrics & Child Health* 9, č. 1 (leden 2004): 37–50, doi: 10.1093/pch/9.1.37 (staženo 21. února 2023).

- Rosenberg, Florian. *Die beschädigte Kindheit: Das Krippensystem der DDR und seine Folgen*. München: C. H. Beck, 2022.
- Rosenfeld, Rachel A., Heike Trappe a Janet C. Gornick. „Gender and Work in Germany: Before and after Reunification“. *Annual Review of Sociology* 30 (2004): 103–124, <https://www.jstor.org/stable/29737687> (staženo 20. února 2023).
- Salles, Anne. „The Effects of Family Policy in the Former GDR on Nuptiality and Births Outside Marriage“. *Population* 61, č. 1 (2006): 131–142, <https://www.cairn-int.info/journal-population-2006-1-page-131.htm>.
- Schuster, Martina a Annegret Tügel. „Die Vereinbarkeit von Beruf, Familie und Kinderziehung: – Ein Vergleich von Leitbildern und Regelungen in der DDR und in der BRD“. *Arbeit und Sozialpolitik* 44, č. 8/9 (srpen – září 1990): 318–325, <http://www.jstor.org/stable/26887938> (staženo 20. února 2023).
- Sary, Ute. „Wochenkrippen und Kinderwochenheime in der DDR“. Bundeszentrale für politische Bildung. Naposledy upravené 19. ledna 2018. <https://www.bpb.de/themen/deutschlandarchiv/262920/wochenkrippen-und-kinderwochenheime-in-der-ddr> (staženo 15. února 2023).
- Statista. „Anteil weiblicher Studierender in Deutschland in den Jahren 1911 bis 2000“. Naposledy upravené 1. srpna 2015. <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1148156/umfrage/weibliche-studierende-in-deutschland/> (staženo 13. února 2023).
- Statista. „Fertilitätsrate in der BRD und DDR 1950–1990“. Naposledy upravené 17. října 2016. <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/554952/umfrage/fertilitaetsrate-in-der-brd-und-ddr/> (staženo 11. února 2023).
- Statista. „Fertilitätsrate in Deutschland bis 2021“. Naposledy upravené 3. srpna 2022. <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/36672/umfrage/anzahl-der-kinder-je-frau-in-deutschland/> (staženo 24. února 2023).
- Statistisches Bundesamt. „35,5 % der unter Dreijährigen am 1. März 2022 in Kindertagesbetreuung“. Pressemitteilung Nr. 451 vom 21. Oktober 2022. Naposledy upravené 21. října 2022. https://www.destatis.de/DE/Presse/Pressemitteilungen/2022/10/PD22_451_225.html (staženo 14. února 2023).
- Stiftung Haus der Geschichte Der Bundesrepublik Deutschland. „Präsident, Staatsrat, Ministerrat“. Lebendiges Museum Online. Naposledy upravené 29. února 2016. <https://www.hdg.de/lemo/kapitel/geteiltes-deutschland-gruenderjahre/weg-nach-osten/praesident-staatsrat-ministerrat.html> (staženo 15. února 2023).
- Tagesschau*. „Der Rechtsanspruch auf einen Kita-Platz“. 30. května 2012, <https://www.tagesschau.de/inland/hgkitaplatz100.html> ((staženo 25. března 2023).
- Tagesspiegel*. „Gleichstellung zu Männern ‚noch weit entfernt‘: Frauen im Osten arbeiten mehr al sim Westen“. 17. srpna 2021,

<https://www.tagesspiegel.de/wirtschaft/frauen-im-osten-arbeiten-mehr-als-im-westen-4271011.html> (staženo 14. února 2023).

Thamerus, Tatjana a Yasemin Yükel. „Warum Deutschland noch immer auf die Hausfrau setzt“. *Der Spiegel*, 3. září 2020, <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/ehegattensplitting-wie-das-steuermodell-vor-allem-frauen-benachteiligt-a-d7d0217e-1f78-4f2f-8b9c-e57cbe30d717> (staženo 20. února 2023).

Tischewski, Oda. „SWR2 Wissen: Kindergärten und Kinderkrippen in der DDR – Erziehung nach Plan“. Přepis vysílání rádia SWR2 ze dne 4. dubna 2015. <https://www.swr.de/-/id=15127470/property=download/nid=660374/12venhv/swr2-wissen-20150404.pdf> (staženo 21. února 2023).

Universität Erfurt. „Prof. Dr. Florian von Rosenberg“. Allgemeine Erziehungswissenschaft. Naposledy upravené 14. září 2022. <https://www.uni-erfurt.de/erziehungswissenschaftliche-fakultaet/fakultaet/profil/fachgebiete-und-professuren/erziehungswissenschaft-und-empirische-bildungsforschung/allgemeine-erziehungswissenschaft/prof-dr-florian-von-rosenberg> (staženo 24. března 2023).

University of Wisconsin – Madison. „Myra Marx Ferree“. Gender & Women’s Studies. <https://gws.wisc.edu/staff/marx-ferree-myra/> (staženo 24. března 2023).

Wesener, Sabine. „Der Beitrag von Kindertagesstätten zur Chancengerechtigkeit im Aufwachen: Gesellschaftliche Forderung und Umsetzung in multiprofessionellen Teams“. Disertační práce, Technische Universität Dresden, 2017.

Wilhelms-Breunig, Paula Charlotte. „Erziehungskonzepte der Krippeneinrichtungen der DDR – Eine vergleichende Analyse unter besonderer Berücksichtigung des Verhältnisses von Selbständigkeit und pädagogischer Anleitung“. Disertační práce, Carl von Ossietzky Universität Oldenburg, 2013, <http://oops.uni-oldenburg.de/1954/1/wilerz13.pdf> (staženo 10. února 2023).

Zeit Online. „Mütter im Osten kehren schneller in den Job zurück“. 2. října 2020, <https://www.zeit.de/gesellschaft/familie/2020-10/iab-studie-muetter-rueckkehr-beruf-ostdeutschland-westdeutschland-ddr-tradition> (staženo 14. února 2023).

Zeitklicks. „Heimkinder – DDR“. <https://www.zeitklicks.de/ddr/alltag/kindheit-in-der-ddr/heimkinder> (staženo 20. března 2023).

Zeitklicks. „Politbüro“. <https://www.zeitklicks.de/ddr/das-system/politische-organe/politbuero> (staženo 15. února 2023).

Zwiener, Karl, Elisabeth Zwiener-Kumpf a Christa Grosch. *Einflüsse von Familie und Krippe auf Entwicklung und Gesundheit bei Krippenkindern – eine Untersuchung aus zweihundert Kinderkrippen in der DDR (Materialien zum Fünften Familienbericht, Band 5)*. München: DJI Verlag Deutsches Jugendinstitut, 1994, https://www.dji.de/fileadmin/user_upload/bibs/Vergriffene_Buecher_Open_Access

/Dritte_Lieferung_cd03_2/ZwienerKinderkrippen.pdf (staženo 20. února 2023).

Teze bakalářské práce

TEZE BAKALÁŘSKÉ PRÁCE	
Jméno:	Barbora Vydřáková
E-mail:	bara.vydřakova@gmail.com
Studijní obor:	Česko-německá studia (ČNS) - prezenční studium
Semestr a školní rok zahájení práce:	ZS AR 2022/2023
Semestr a školní rok ukončení práce:	LS AR 2022/2023
Vedoucí bakalářského semináře:	doc. PhDr. Tomáš Nigrin, PhD.
Vedoucí práce:	PhDr. Václav Šmídkal, PhD.
Název práce:	Institucionalizovaná péče o děti do tří let věku v kontextu rodinné politiky NDR
Charakteristika tématu práce (max. 10 řádek):	Hustá síť institucionalizované péče o předškolní děti, včetně těch nejmladších, v NDR představovala jeden ze základních pilířů rodinné politiky NDR. Pro Východní Německo byla významná nejen jakožto jeden z nástrojů pro zvýšení zaměstnanosti žen, ale i z ideologických důvodů – stát měl prostřednictvím těchto zařízení možnost působit na vlastní občany téměř od jejich narození. Svoji roli v usnadnění návratu matek do práce tato zařízení v kombinaci s dalšími kroky východoněmecké rodinné politiky státu do určité míry splnila. Před pádem Železné opony byl v zemi ekonomicky aktivní vysoký podíl žen, včetně matek. Zároveň však měly ženy stále relativně náročné postavení v rodině i na trhu práce. Kromě toho měla zařízení institucionalizované péče i pro děti samotné řadu negativních důsledků, které však byly s ohledem na politický význam systému často spíše ignorovány.
Zdůvodnění úprav a změn tématu od zadání projektu do odevzdání práce (max. 10 řádek):	Téma zůstalo více méně totožné.
Struktura práce (hlavní kapitoly obsahu):	<p>Úvod</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Rodinná politika NDR <ol style="list-style-type: none"> 1.1. První fáze rodinné politiky v NDR – zaměření na zaměstnanost žen 1.2. Přelomové období vývoje rodinné politiky v NDR 1.3. Druhá fáze rodinné politiky NDR a tzv. Muttipolitik 1.4. Dopad východoněmecké politiky na ženy 2. Institucionalizovaná péče o děti do tří let věku v NDR <ol style="list-style-type: none"> 2.1. Organizace institucionalizované péče o děti v NDR <ol style="list-style-type: none"> 2.1.1. Další zařízení pečující o děti do tří let věku 2.2. Struktura správy dětských jeslí v NDR 2.3. Vliv navštěvování dětských jeslí v NDR na děti 2.4. Politický a ideologický význam dětských jeslí v NDR 3. Vývoj rodinné politiky a institucionalizované péče o děti do tří let věku v SRN po znovusjednocení země <ol style="list-style-type: none"> 3.1. Rodinná politika a institucionalizovaná péče o děti do tří let věku v Západním Německu 3.2. Vývoj institucionalizované péče po znovusjednocení SRN

Závěr
Summary

Prameny a literatura (výběrová bibliografie, max. 30 hlavních titulů):

Adler, Marina A. a April Brayfield. „East-West Differences in Attitudes about Employment and Family in Germany“. *The Sociological Quarterly* 37, č. 2 (jaro 1996): 245–260, <https://www.jstor.org/stable/4120809> (staženo 20. února 2023).

Ahnert, Lieselotte a Michael E. Lamb. „The East German Child Care System Associations With Caretaking and Caretaking Beliefs, and Children’s Early Attachment and Adjustment“. *American Behavioral Scientist* 44, č. 11 (červenec 2001): 1843–1863, DOI:10.1177/00027640121958186 (staženo 4. března 2023).

Ahnert, Lieselotte, Michael E. Lamb a Katrin Seltenheim. „Infant-care provider attachments in contrasting German child care settings 1“. *Infant Behavior and Development* 23, č. 2 (únor 2000): 197–209, DOI: 10.1016/S0163-6383(01)00036-4 (staženo 20. února 2023).

Boelmann, Barbara, Anna Raute a Uta Schönberg. „Wind of Change? Cultural Determinants of Maternal Labor Supply“. *ECONtribute Discussion Paper*, č. 90 (2021): 1–55, <http://hdl.handle.net/10419/237335> (staženo 11. února 2023).

Duggan, Lynn. „East and West German Family Policy Compared: The Distribution of Childrearing Costs“. *Comparative Economic Studies*, č. 45 (2003): 63–86, DOI: 10.1057/palgrave.ces.8100002.

Geisler, Esther a Michaela Kreyenfeld. „Müttererwerbstätigkeit in Ost- und Westdeutschland – Eine Analyse mit den Mikrozensus 1991–2002“. Příspěvek na 4. konferenci „Forschung mit dem Mikrozensus: Analysen zum Sozialstruktur und zum Arbeitsmarkt“. ZUMA, Mannheim 12.–13. října 2005. https://www.demogr.mpg.de/publications/files/2354_1386245853_1_pdf.pdf (staženo 11. února 2023).

Hank, Karsten a Michaela Kreyenfeld. „Does the availability of childcare influence the employment of mothers? Findings from western Germany“. MPIDR Working Paper 2000-003, Max-Planck-Institut für demografische Forschung, březen 2000. <https://www.jstor.org/stable/40230275> (staženo 20. února 2023).

Hank, Karsten, Katja Tillmann a Gert G. Wagner. „Außerhäusliche Kinderbetreuung in Ostdeutschland vor und nach der Wiedervereinigung. Ein Vergleich mit Westdeutschland in den Jahren 1990–1999“. MPIDR Working Paper 2001-003, Max-Planck-Institut für demografische Forschung, 2001. <https://www.demogr.mpg.de/Papers/Working/wp-2001-003.pdf> staženo 15. února 2023).

Israel, Agathe. „Frühe Fremdbetreuung in der DDR“. Bundeszentrale für politische Bildung. Naposledy upravené 17. listopadu 2017. <https://www.bpb.de/themen/deutschlandarchiv/259587/fruehe-fremdbetreuung-in-der-ddr/> (staženo 20. února 2023).

Israel, Agathe. „Krippenerziehung in der DDR – Frühe Kindheit in der staatlichen Institution“. KiTa Fachtexte (2015). https://www.kita-fachtexte.de/fileadmin/Redaktion/Publikationen/KiTaFT_Israel_DDR_2015.pdf (staženo 20. února 2023).

Marx Ferree, Myra. „After the wall: Explaining the status of women in the former GDR“. Sociological Focus 28, č. 1 (únor 1995): 9–22, <https://www.jstor.org/stable/20831720> (staženo 11. února 2023).

Marx Ferree, Myra. „The Rise and Fall of 'Mommy Politics': Feminism and Unification in (East) Germany“. Feminist Studies 19, č. 1 (jaro 1993): 89–115, <https://www.jstor.org/stable/3178354> (staženo 11. února 2023).

Nickel, Hildegard Maria. „Women and Women's Policies in East and West Germany, 1945–1950“. In Social Transformation and the Family in Post-Communist Germany, eds. Eva Kolinsky. London: MacMillan Press Ltd, 1998, 23–36.

Rosenberg, Florian. Die beschädigte Kindheit: Das Krippensystem der DDR und seine Folgen. München: C. H. Beck, 2022.

Sary, Ute. „Wochenkrippen und Kinderwochenheime in der DDR“. Bundeszentrale für politische Bildung. Naposledy upravené 19. ledna 2018, <https://www.bpb.de/themen/deutschlandarchiv/262920/wochenkrippen-und-kinderwochenheime-in-der-ddr> (staženo 15. února 2023).

Zwiener, Karl, Elisabeth Zwiener-Kumpf a Christa Grosch. „Einflüsse von Familie und Krippe auf Entwicklung und Gesundheit bei Krippenkindern – eine Untersuchung aus zweihundert Kinderkrippen in der DDR (Materialien zum Fünften Familienbericht, Band 5)“. München: DJI Verlag Deutsches Jugendinstitut, 1994.

Podpis studenta a datum

Barbora Vydřáková, 15. dubna 2023

Schváleno	Datum	Podpis
Vedoucí práce	17. 4. 2023	
Vedoucí bakalářského semináře		
Garant oboru		